

Bergensposten.

NR.2

juni 2017

20. ÅRGANG

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 50. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Redaksjon avsluttet: 23.06.2017

Fotoet på omslaget er tatt av Anita Skippervik i juni 2017 fra Ervikane i Os mot nord-vest og viser øyene helt vest i Os mot silnedgangen.

Jørgen Moe (1813-1882),
biskop og eventyrsamler

Bokomslag basert på tegningen til
eventyret «Østenfor sol vestenfor
måne».

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren.....2

Edgar Hovland og Anders Haaland:
Borgersrud og Eriksen i fotsporene til Asbjørnsen og Moe3

Atle Thowsen:
Veien mot vest – starten på Michelsen-familiens amerikanske gren8

Anita Skippervik:
Den største historieboka di finn du gøymt i ein liten spyttprøve! 14

Gunnar Skadberg:
Forfatterinnen Ingeborg von der Lippe Konow i Stavanger,
Bergen og Hardanger 39

Fra redaktøren

Solen har snudd, og det er på tide å sende ut sommerutgaven Bergensposten 2017.

Det er fortsatt uenighet om forståelsen av sentrale kilder til SABORG-bøkene mellom herrerne Borghersrud/Eriksen og Hovland/Haaland, og sistnevnte utdyper sin kritikk i dette nummeret.

De siste årene har Atle Thowsen tilbrakt svært mye tid i selskap med Christian Michelsen, og i den sammenhengen har han også fulgt Michelsens slekt rundt Kapp Horn og til California. Han lar oss få del i kunnskapen.

De siste årene er «slektsgranskingen» blitt fullstendig revolusjonert gjennom adgang til å bruke DNA-tester. Der hvor vi tidligere måtte gi oss når de skriftlige kildene ikke lenger hadde noe å tilby, kan vi nå hoppe elegant bakover i titusenvis av år, helt tilbake til lenge før den dagen forfedrene og formødrene våre vandret ut fra Afrika, og etter mange tusenårs vandring kom inn i Europa. Anita Skippervik har fulgt disse vandringene for sin egen slekt, og tar oss med på reisen.

Gunnar Skadberg har arbeidet med historiene om en rekke personer som har hatt delt tilknytning til Stavanger og Bergen. Denne gangen er det forfatterinnen og oversetteren Ingeborg von der Lippe Konow (-) som er hovedpersonen.

Vi ønsker leserne God Sommer! Neste nummer kommer i september.

Yngve Nedrebø

Edgar Hovland og Anders Haaland:

Borgersrud og Eriksen i fotsporene til Asbjørnsen og Moe

Vårt virke som konsulenter i sluttfasen av Saborg-prosjektet har gitt oss innsyn i kildematerialet – så vel i kildene til motstandsgruppens gjøren og laden som til den eiendommelige projekthistorien, og begge deler er nyttig ballast for en faglig vurdering av boken, *Sabotører i vest*, av Borgersrud og Eriksen. Vårt debattinnlegg (Bergensposten 4/2016) ble utløst av den nedlatende tonen i deres svar på innlegget til Terje Olsen (Bergensposten 3/2016). Historikeren og følgesvennen hans belærer her den ukyndige amatøreren i fagets metodelære, men på en måte som gjorde en imøtegåelse nødvendig. Vi ventet ikke at våre synspunkter ville utløse jubel, men vil avvise at innlegget vårt er «fullt av hatske og polemiske utfall» – polemiske, ja; men ingen hatske.

«bisarr opptreden som prosjektleder»

Her slutter vi oss i hovedsak til Borgersruds karakteristikk av egen oppførsel i prosjektgruppens møte 12. november 2013 (BT 18.02.14). Hans egenmelding samsvarer med det flertallet av deltakerne på dette møtet har fortalt. Det videre forløpet med krav om restaurasjon som prosjektleder, påstanden om eierskap til prosjektet og saksanlegg mot Museum Vest tydeliggjør at karakteristikken bisarr ikke kan være så alde-

les av veien.

«uetterrettelig»; «bevisst manipulering»; «nuller ut kilder»; «manglende profesjonalitet»

Et knippe utsagn, markert som sitater fra vårt innlegg – ikke alle like nøyaktige – viser at noen viktige poenger i vår kritikk er blitt oppfattet. På den bakgrunn er det besynderlig at Borgersrud/Eriksen ikke gjør noe alvorlig forsøk på å forsvare de posisjonene vi har rettet kritikk mot, men brukt mye energi på å tillegge oss synspunkter som det ikke er hjemmel for i vår tekst. Debatteknikken er velkjent, og Borgersrud har flittig tydd til den. Svaret overrasker derfor ikke! Av hensyn til leserne skal vi gjøre gjensidig ved et par tilfeller der forfatterduoen Borgersrud/Eriksen ikke bare er på gyngende grunn, men forsøker å gå på vannet.

Likvideringen på trikken

Det er hevet over all rimelig tvil at Borgersrud skiftet standpunkt i denne saken fra høsten 2013 til boken forelå medio oktober i 2015. Vi er helt enig med ham i at videre forskning ikke bare kan, men ofte må føre til nye konklusjoner. Vi har ikke hevdet at Borgersrud/Eriksen har «bastante meninger om likvidasjonen», og det har heller

Reidar Olsen (1916-1944) var gruppeleder i SABORG. Han ble arrestert etter aksjonen med likvideringen på Mindetrikken og torturert til døde av GESTAPO. Foto: privat.

ikke vi! På grunnlag av stort sett samme kilder, men med andre tolkninger, konkluderte vi at det er «en inntil vissnet grensende sannsynlighet» for at Reidar Olsen var gjerningsmannen. Borgersrud/Eriksen har lagt fram sine funn i boken, og vi har anfektet deres tolkninger av kildene: Det skulle således ligge vel til rette for å føre debatten videre. Hvilke tolkninger av kildene er de mest plausible – deres eller våre? At vi «egentlig ikke ønsker meningsutveksling», er en besynderlig påstand. Invitten til faglig meningsutveksling er der fremdeles.

Det var en gang – en bagatell

Bagatellen er: Den fjortenårige August

Rathke meldte seg inn i NS senhøstes 1940, og allerede samme kveld fikk moren ham til å innse hvilken «jevlig» tabbe det var, og hun loset ham over på den smale sti. Først i februar 1941 fikk de brakt utmeldelsen i orden. Rathke deltok på to møter – det som førte til innmelding og det som effektuerte utmeldingen. Han betalte ingen kontingent og bar heller aldri NS-bevegelsens signaleffekter. Denne villfarelse som «fjortis» forårsaker i seg selv ingen riper i lakken til motstandsmannen August Rathke, men Borgersrud og Eriksens håndtering av kilden til NS-medlemskapet, nemlig Dankert Thulands rapport til Rikspolisjefen av 8. februar 1945, gir saken en annen dimensjon. Rapporten omtaler Rathkes medlemskap i utvetydige ordelag, og til overmål har Rathke selv lest gjennom, godtatt og forsynt rapporten med sin underskrift. Tross dette blir innholdet omtalt slik på sidene 585 og 586 i *Sabotører i vest*:

Thuland var på forhånd orientert om Rathkes sentrale rolle i kommunistenes motstandsarbeid i 1944 og at han også hadde spilt en rolle i Saborg. Thuland nedtegnet alle opplysninger om dette. Men det var noe annet av det Rathke troskyldig fortalte som interesserte Thuland minst like mye, nemlig at han som 14–15-åring hadde vanket sammen med noen venner som hørte til et

Dankert Thuland (1911-1976) var kriminalbetjent og overbetjent i Bergenspolitiet og motstandsmann under krigen. Han ble arrestert 10. april 1941, overført til Grini 25. november 1941, men han rømte 19. februar 1942 og kom seg til England, der han arbeidet for norske myndigheter. Etter å ha kommet hjem til Bergen sommeren 1945 ble han ansatt i Landsvikavdelingen.

NS-miljø. Faren til en av dem ble rekruttert av Sipo som tolk for Gestapo. Det hadde gått så langt at han hadde vært med disse vennene på noen møter og ble forsøkt rekruttert. Men det ville han ikke, og kontakten med vennene ble brutt.

Denne fortellingen til Borgersrud og Eriksen er ingen sammenfatning av de opplysningene Rathke gav i avhøret 8. februar 1945. Deres fortelling er stikk i strid med opplysningene i rapporten. Dette er ren og skjær forfalskning – det rene oppspinn. Det er sensasjonelt at en kilde brukes som belegg for en fremstilling som er uten dekning i vedkommende kilde. Det er heldigvis sjel-

den vi blir vitne til en så lettvinnet omgang med historiefagets metodiske og etiske normer. Dette grove overtrampet gjør at bagatellen ikke lenger kan bagatelliseres. Historikeren Borgersrud og medhjelperen Eriksen har her foretatt en faglig krasjlanding av en alvorlighetsgrad som har gjort en havarikommisjon nødvendig; en kalk vi har tatt – ikke av lyst, men av plikt – for å hegne om fagets renommé ved å skille klinten fra hveten.

Forfalskningens mulige kildegrunnlag

Istedenfor å gi intetanende lesere en regulær forfalskning av alle viktige opplysninger i rapporten burde Borgersrud og Eriksen selvfølgelig ha gjort rede for at opplysningene i sitatet ovenfor ikke var hentet fra rapporten, men sugd av et annet bryst. Deretter måtte de i anstendighets navn begrunne hvorfor de ser helt bort fra Thuland-rapportens utvetydige opplysninger om NS-medlemskap og omstendighetene rundt det – og så behørig dokumentere hvilke kilder deres egen fortelling bygger på. Intellektuell redelighet og faglig profesjonalitet tilsier at prosessen burde ha forløpt slik. Hvilke kilder bærer så de opplysningene som utgjør kjernen i forfalskningen av innholdet i rapporten: «Det hadde gått så langt at han hadde vært med disse vennene på noen møter og ble forsøkt rekruttert. Men det ville han ikke, og kontakten med vennene ble brutt.» De eneste kildefunnene vi har gjort, stammer fra tidsvitnet og samarbeidspartne-

ren, August Rathke. Fortellingen i boken til historikerne ser ut til å være en lettvent parafrasering av Rathkes egne fortellinger om forholdet til NS i første fase av okkupasjonen.

Tilflukt i tåkeheimen

Uten noen gang å ta direkte stilling til opplysningene i avhøret av 8. februar siver det små drypp som antyder at Borgersrud og Eriksen ikke fester lit til dem. I svaret til oss heter det: «Hovland og Haaland støtter Terje Olsen i hans gamle påstander om August Rathkes angivelige NS-medlemskap.» Dette antyder at Borgersrud og Eriksen mener at opplysningene fra avhøret av Rathke – de ekte – er gale, men gjør intet for å underbygge denne insinuasjonen. Det ville ha fordret en helt annen omgang med kilden enn den tekstforfalskningen de presenterer i boken.

I svaret til Terje Olsen skriver Borgersrud og Eriksen: «Vi omtaler Thulands anførsler om 14/15-åringens angivelige NS-medlemskap og minner om at det ble dementert av landssvikpolitiet.» For det første er vi ikke i stand til å finne noen konkret omtale av Thulands anførsler om Rathkes «angivelige NS-medlemskap». Dernest er landssvikpolitikets attestasjon av utvist nasjonal holdning under krigen neppe noe dementi av NS-medlemskapet. Vi skulle like å se kildegrunnlaget for dette dementiet, og her må vi be om det autentiske dokumentet – og intet mindre.

Som visse historikere leser en tekst

Like lite føre som forfatterne er til å dokumentere hva de her bygger sine konklusjoner på, like føre er de til å tillegge oss synspunkter som teksten vår slett ikke gir grunnlag for. I så måte er følgende eksempel illustrerende:

Dette «store formatet» skal i følge dem ha oppstått fordi Borgersrud skulle ha holdt en avhørsrapport av Rathke i London 8. februar 1945 skjult for den samme Rathke. Her må vi skyte inn at det er dette avhøret som er Dankert Thulands kilde til NS-historien om Rathke. Vi tror ikke at en rapport som bærer Rathkes underskrift kan være «skjult» for ham selv.

Det burde være rimelig klart at vårt standpunkt er som følger: Når NS-medlemskapet ikke lenger kan anses som en bagatell, skyldes det Borgersrud og Eriksens forfalskning av innholdet i rapporten av 8. februar 1945.

Historikerne og tidsvitnet

Dette at forfalskningen i all hovedsak stemmer overens med kvintessensen i Rathkes mange utsagn i saken, aktualiserte spørsmålet om tidsvitnets rolle i forskningsprosessen. Gjentatte ganger har han benektet NS-medlemskapet og aldri offentlig erkjent eksistensen av denne avhørsrapporten som han 8. februar 1945 både leste, godtok og skrev under på. Det utløste spørsmålet om forfatterne gjorde ham kjent med fun-

net av den, og når det i så fall skjedde. Svaret – *Vi tror ikke at en rapport som bærer Rathkes underskrift kan være «skjult» for ham selv* – er utsøkt mangetydig. De to forfatterne tror altså at tidsvitnet var kjent med rapporten, men er tause om hvorvidt de frisket opp hukommelsen hans ved å legge fram en kilde han så grundig hadde fortrent. Funnet av rapporten bidrog i alle fall ikke til at Rathke endret sine fortellinger om forholdet til NS, og historikerne forfalsket innholdet i rapporten uten å bry seg om noen analyse av sannhetsgehalten i den. Historikerne har i boken som i debatten kritikk-løst tatt stilling i spørsmålet om NS-medlemskapet – med Rathke som tidsvitne og som eneste kilde. Det tjener dem ikke til ære og er ei heller til gagn for tidsvitnet.

Historikerne gir bare hint om sine mulige beveggrunner for å svekke rapportens kildeverdi. Det «angivelige» NS-medlemskapet er en av formuleringene. Rathke fremstilles som troskyldig i avhørssituasjonen, og den karakteristikken har de etter vårt skjønn ikke det ringeste grunnlag for. Han formulerte seg klart både i avhøret den 7. og 8. februar, som primært dreide seg om «Pisani-saken», og i avhøret 8. februar, blant annet om forholdet til NS. Ingen nervøs «fjortis», men en ung, erfaren motstandsmann var det Dankert Thuland møtte i London, og dette avhøret var også uhyre viktig for den karrieren Rathke mest av alt ønsket i England, nemlig utdanning som soldat for så å vende tilbake til Norge som Linge-kar. Sannheten gav den sikreste veien gjen-

nom nåløyet. Han kunne nemlig ikke vite hvilke opplysninger som alt forelå om ham i London. Avhøret var selve klareringen til rekruttskolen.

En mangfoldig bok

Vi har her konsentrert oss om det punktet i *Sabotører i vest* der Borgersrud og Eriksens gjør de mest hårreisende avvikene fra standard forskningsmetode og etikk i historiefaget, men det finnes òg andre eksempler, riktignok av litt ulik alvorlighetsgrad. Det er en direkte sammenheng mellom historikernes håndtering av Ratkes forhold til NS – og det bildet forfatterne maner fram i boken av Thuland som medløperen, kommunistjegeren og Rathkes onde ånd. Hele boken – *Sabotører i vest* – bør derfor bli gjenstand for kritisk saumfaring. Den reiser en rekke interessante metodiske problemstillinger knyttet til rekonstruksjon av strengt hemmelige begivenhetsforløp, til bruk av intervjuer med motstandsbevegelsens aktører og til involvering av tidsvitner i forskningsprosessen. I dette konkrete tilfelle er det et tilleggsmoment som har farget både vinkling og kildebruk, nemlig selve historien til bokprosjektet som sådant. Dette lerretet må imidlertid legges til bleking i et mer tradisjonelt organ for historiefaglig debatt – til nytte for de nye, store krigshistoriske prosjektene som alt er i gang eller er bebudet.

Atle Thowsen:

Veien mot vest – starten på Michelsen-familiens amerikanske gren

Det opplest og nærmest vedtatt at Christian Michelsen tidlig i sitt voksne liv ble rammet av en sterk, nærmest sykkelig, motvilje mot å reise fra Bergen. Lidelsen gav seg både fysiske og psykiske utslag. Denne «reisesyken» kan i hvert fall ikke ha vært en arv fra de nære slektningene Michael, Johannes og Jacob. Knappe to måneder før Jacob i 1857 giftet seg med sin Alette, fikk han utstedt pass for seg og sin tilkomne.¹ Samtidig fikk Jensine, Michaels kone, utstedt pass for seg og sine to pikebarn. Reisemålet for dem alle var California – et etter datidens målestokk både strabasjøst og hasardiøst foretak. Michael og Jacob med familie var dermed blant de første nordmenn som forlot Norge for å søke lykken i gullstaten California. Det var således ikke bare Christians fødsel som gjorde 1857 til et merkeår i Michelsen-familiens historie.

Da deler av Michelsen-familien drog av sted til USA hadde det i norske aviser alt lenge versert historier tilsvarende dem man

fant i den 12-siders lange pamfletten «Guldtørsten eller California-Feberen i Amerika» som kom ut i Arendal i 1852.² De mange amerikabrevene som etter hvert strømmet inn til Norge gav fristende informasjon om det forjettede land eller «Junaiten» som det snart kom til å hete på folkemunne. Gjennom den store spredning brevene fikk, ble de også et viktig incitament for mange til å begi seg ut på det vågestykket det var å krysse Atlanteren, blant dem de tre brødrene Michelsen med familie. For det store flertall av norske emigranter på den tiden var Quebec og Montreal i Canada det naturlige første

Kapp Horn, værhard og fryktet punkt på sjøreisene mellom Atlanterhavet og Stillehavet

Barken Ludvig Holberg av Bergen, malt av F. Sørvig i 1868. Lagt ut på Digitalt Museum av Bergens Sjøfartsmuseum.

reisemål på veien mot Midtvesten. Reisen til California var langt mer komplisert, men i 1853 kom de første praktiske anvisninger om hvorledes man kunne kom seg til staten der velstand og lykke ventet. Dette året ble det i Bergen publisert et hefte om «Router mellem Europa og New-York, samt til Rio Janeiro; tilligemed Beskrivelse over Seiladsen om Cap Horn til Californien, og derfra til China».

Fra og med 1855 fikk man et alternativ til den lange og ofte farefulle reisen rundt Kapp Horn. I årene 1850-1855 hadde man under umenneskelig forhold, med rundt 12 000 tusen tapte menneskeliv som innsats, klart å bygge

verdens første transkontinentale jernbanelinje mellom Atlanterhavs- og Stillehavskysten.³ I følge datidens annonser, kunne dermed emigrantene fra New York til California ta en «pleasant voyage to Panama, stroll across the fifty miles of Isthmus to the Pacific and, after another easy sea voyage, find himself in San Fransisco.» Virkelighetens reise, slik Michelsen-familien opplevde den, var nok fjernt fra denne beskrivelsen.

Sannsynligvis var det eldstebroren Michael som stod i spissen for reisefølget og ledet an i den mange måneder lange reisen fra Norge til California. Muligheten er også til stede for at Mi-

chael allerede var kommet til California og at de andre i familien Michelsen bare fulgte etter. I 1857 var Michael Michelsen for lengst blitt en meget reisevant herre. I 1835 hadde han fått «Søe-Patent» og i 1841 styrmannspatent.⁴ Frem til 1842 seilte han som styrmann i europeisk fart. Michael Michelsen hadde opplevd Biscaya og Middelhavet i både storm og maksvær da han høsten 1842 mønstret på barken «Ludvig Holberg» i Hamburg. Seilskuten som ble ført av kaptein Nils Koren Hysing, var bestemt for Ostindia.

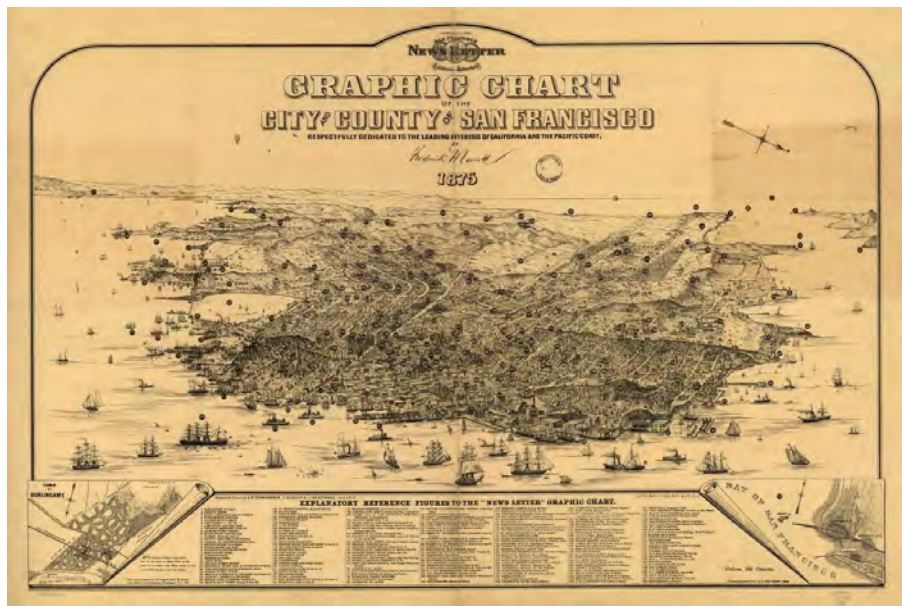
Vi har ingen beretninger om «Ludvig Holberg»'s Ostindia-reise, men to år senere får vi igjen kontakt med skuten via den norsk-svenske konsulen i Konstantinopel. Blant sine mange gjøremål hadde konsulen til oppgave å holde oversikt over den norske skipstrafikken til og fra Svartehavet. Skip på vei inn i eller ut fra Svartehavet ble behørig listeført. Den 6. oktober 1844 noterte konsulen at bark «Ludvig Holberg» var ankommet i ballast fra Malta.⁵ I følge konsulen seilte skuten dagen etter videre til den russiske byen Kertsj på østsiden av Krim-halvøyen for å laste korn. «Ludvig Holberg» kom aldri med på listen over skip som seilte ut fra Svartehavet. Mens skuten lå og ventet på last i Kertsj røk det opp til storm og stor isgang.⁶ Kaptein Hysing lot ankerene gå, men «Ludvig Holberg» drev likevel til havs. Da vannet stod syv fot i rommene, forlot kaptein og mannskap skipet 8. desember. Etter store strabaser ble besetningen berget to dager senere. «Ludvig Holberg» ble senere brakt inn til Feodosiya på Krim

og kondemnert.

Først 27. juli 1847 var Michael Michelsen tilbake igjen i Bergen.⁷ Knappe måneden etter mønstret han på for nye reiser til Middelhavet og sannsynligvis videre til Svartehavet. Han forsvinner ut av sjøfartsrullene i 1848 og vi vet lite eller ingen ting om ham før han dukker opp i våre kilder i forbindelse med den yngste datterens død i 1857. Da titulerte han seg som nevnt som skipsfører og må dermed i mellomtiden hatt et skip å føre.

Vi vet ikke hvor lang tid og hvilken reiserute Michelsen-familie brukte på reisen til California, men i 1850/51 brukte emigrantskuten «Amerika Paket» ni måneder på å seile fra Kristiania, rundt Kapp Horn til San Francisco.⁸ Det var i alle tilfelle en slitsom reise med et høyst usikkert utfall Michelsen-brødrene og deres familiemedlemmer gav seg ut på i 1857. Det er derfor naturlig å stille spørsmålet om hvorfor de dro?

Årsakene til massive emigrasjonsbølgene på 1800-tallet har oftest vært knyttet opp til ulike økonomiske og demografiske forklaringsmodeller. Den enkleste årsaksforklaringen på utvandringen – og den enkleste kan i mange tilfeller være den beste – er den såkalte «Push-pull» faktoren. Befolkningspress og økonomiske tilbakeslag «skjøv» de overskytende deler av befolkningen ut på vandring, mens mer eller mindre troverdige rykter om billig jord og gode jobbmuligheter, ja til og med gull, «trakk» emigrantene til særskilte områder.⁹

Byen San Fransisco vokste svært raskt gjennom andre halvdel av 1800-tallet. Folketallet vokste fra 1000 innbyggere i 1848 via 25 000 i 1849, 56 802 i 1860 og 149 473 i 1870. Byen var da den mest folkerike byen vest for Rocky Mountains. I dag har byen knapt 850.000 innbyggere.

Forklaringsmodellen synes å passe godt på den utvandrende Michelsen-familien fra Bergen. Vi har allerede omtalt elementer som trakk, dvs. ulike pamfletter og amerikabrev. Kanskje hadde Michael allerede vært i USA og kunne berette om mulighetene der. Skyvet er også til stede i Bergen rundt 1857. Under Krimkrigen (1853-1856) hadde byens skipsfart og særlig kornhandelen opplevd en høykonjunktur. Da det i januar 1856 ble innledet fredsforhandlinger mellom de krigførende partene raste kornprisene og tonnasjetterspørselen sank.¹⁰ Krisestemningen spredte seg og fallittene florerte. Alle- rede i februar 1856 omtalte Jacob A.

Michelsen som var tungt inne i kornhandelen, tiden som «bevæget og alvorlig» i brev til vennen Jørgen B. Faye¹¹ En rekke kjøpmenn gikk overende. Ut over våren og sommeren kom det tegn til bedring, men i desember konstaterte Michelsen at «Penge- mangel og Creditløshed tiltage, og jeg frygter meget for en Crisis, der kan have sørgelige Følger for vor By.»¹² Det må ha vært omkring på denne tiden at de tre brødrene Michelsen bestemte seg for å søke lykken på den andre siden av kloden.

Jacob A. Michelsens tre nevøer, Michael, Johannes og Jacob med familier, kom til å slå seg ned for godt i USA.

Allerede i 1866 ble Jacob naturalisert amerikaner.¹³ Fire år senere fulgte Michael etter. I folketellingen for California for 1870 finner vi Jacob og Alette Michelsen bosatt i «the ninth (9) ward» i San Francisco.¹⁴ Jacob står oppført som «Master Mariner», mens Alettes oppgave er «Keeping House». De har fem barn, alle født i California. Den eldste, Adelina, er 12 år og må dermed være født enten like før eller etter at familien var kommet frem til California. Yngstemann, George er bare én måned gammel. I tilsvarende folketelling for 1880 er «Sea Captain» «Jacob Michelson» og hustru «Aletta Michelson» fortsatt i San Francisco i California.¹⁵ Jacob og Alette står i 1880 oppført med fire barn: William 20, Jenny 17, Della 14 og George 10 år gammel, alle født i California. Eldstemann er «Box maker», Jenny er hjemmевærende, mens de to yngste går på skole. Eldstedatteren, Adelina, har sannsynligvis giftet seg og flyttet hjemmefra.

Michael Michelsen med familie er oppført i den amerikanske folketelling for 1880. Der finner vi «M. Michelson» og «Jensina Michelson» med barnene Augusta 23 og George 19 år gammel i Russian River, Sonoma, California.¹⁶ Det svakelige spedbarnet Augusta hadde dermed overlevd den krevende reisen fra Bergen til California. Michael livnærer seg som farmer, men da han dør i 1882 er yrkestittelen oppgitt til «Capt.»¹⁷

Om Johannes vet vi ikke så meget. Sannsynligvis drog også han til California sammen med sine to brødre.

Ved den amerikanske folketellingen i 1880 fantes det i hvert fall i San Francisco en «John Michaelson», ugift nordmann med «Boatman» som yrke.¹⁸ Alderen på 55 år stemmer med Johannes fødselsår 1825. Det samme gjør opplysningen i avisen San Francisco Call om at «John Michelson died in 1888, age 63.»¹⁹

Søstrene til de tre Michelsen-brødrene ble ikke med på ferden til USA. Både Inger Gurine og Karen Birgitte ble gift utenfor Bergen. Inger giftet seg i 1834 i ladestedet Egersund med den 22 år gamle tømmermannen Bernt Johannes Johnsen fra Egersund.²⁰ De slo seg tydeligvis ned i Egersund, for i 1865-tellingen står familien oppført med bolig i Myrgaten.²¹ På tellingstidspunktet bestod husholdningen, foruten Inger og Bernt, av sønnen Bernt Johannes Berntsen, 14 år, hjemmehørende i Egersund og dattersønnen Alfred Bernhard Andersen, to år og bosatt i Stavanger.

Karen Birgitte ble i desember 1853 viet i Domkirken i Stavanger til bøkker Niels Christian Jonassen, 32 år gammel og fra Sokndal.²² Heller ikke Karen vendte tilbake til Bergen, men slo seg ned i Stavanger. I folketellingen for 1865 finner vi det barnløse ekteparet i rode 7c i Stavanger.²³

Ved utgangen av 1857 var det dermed, med unntak av bakermester Jens Michelsen og hans lille familie, bare Tollak Michelsen og hans familie og etterkommere igjen i Bergen av de tre brødrene Michelsen som hadde kommet til byen fra Egersund i årene rundt 1800.

Noter:

- 1) Utstedte pass til Amerika fra Bergen 1842-1860, Digitalarkivet.
- 2) Jfr. Blegen 1931, s. 281 og Semmingsen 1941, s. 374ff..
- 3) Stikkord «Panama Railway», i Wikipedia, the free encyclopedia.
- 4) Nr. 1c, Hovedrulle 1840-1860 for Bergen, fol. 34, Innrulleringssjefen i Bergen, SAB.
- 5) Skipsliste 1844, Konstantinopel, Konsulatinnberetningene, Kommerskollegiets kammarkontors arkiv, SRA, mikrofilmkopi i BSJ.
- 6) Norsk Handels-Tidende, nr. 115, 17. 1. 1845 og nr. 116, 21. 1. 1845.
- 7) Nr. 150, Ekstrarulle 1817-1840 for Bergen, ufol., Innrulleringssjefen i Bergen, SAB.
- 8) Semmingsen 1941, s. 380f.
- 9) Jfr. bl.a. Svalestuen 1980 og Tveite 1980.
- 10) Vaardal 1998, s. 65.
- 11) Brev fra Jacob A. Michelsen til Jørgen B. Faye 18.2.1856, Ms 937, UBB Manuskriptsamling.
- 12) Brev fra Jacob A. Michelsen til Jørgen B. Faye 21.12.1856, Ms 937, UBB Manuskriptsamling.
- 13) Foreign-Born Voters of California 1872.
- 14) 9th Ward, San Francisco County, California, 1870 Federal Census p. 103.
- 15) 1880 United States Census Household Record, San Francisco, Cal., www.familysearch.org.
- 16) 1880 United States Census Household Record, San Francisco, Cal., www.familysearch.org.
- 17) San Francisco Call, Vital Records 1869-1897.
- 18) 1880 United States Census Household Record, San Francisco, Cal., www.familysearch.org.
- 19) San Francisco Call, Vital Records 1869-1897.
- 20) Kirkebok for Egersund A9, s. 358b, nr. 11, SAS.
- 21) Folketellingen for Egersund 1865, Digitalarkivet
- 22) Kirkebok for Domkirken sogneprestebete, A14, s. 107b-108a, nr. 88, SAS.
- 23) Folketellingen for Stavanger 1865, Digitalarkivet.

Anita Skippervik:

Den største historieboka di finn du gøymt i ein liten spyttprøve!

Menneska stiller seg ofte seg spørsmål – kor kjem vi i frå, kven er våre forfedre og korleis levde dei?

I denne artikkelen skal eg ta dykk med på ei reise gjennom spørsmåla som starta med ein enkelt svampetest med DNA som blei sendt inn til National Geographic. Slik som ein nordmann flest tenker ein at ein har vikingblod i årene og at slekta nok har vandra i Norge frå steinalderen etter den siste istid for rundt 11 000 år sidan og fram til i dag. Testen viste seg å ta ein annan veg, noko eg vil komme tilbake til. Først vil eg fortelje litt om korleis ein enkel test kan gje mange svar, men også mange nye spørsmål.

The Genographic Project

National Geographic Society (NGS) er ein av dei største ideelle vitenskapsinstitusjonane i Verda. Den vart grunnlagd i 1888, og har hovudsetet sitt i Washington DC. Interessene omfattar geografi, arkeologi og naturvitenskap, bevaring av miljø og historiske minne, og studiet av verdskulturen og verdshistoria. Sidan 1889 har dei publisert tidskriftet National Geographic og dei siste 20 åra har dei (saman med Murdoch's News Corporation) hatt eigen TV-kanal, «The National Geographic Channel», som sender til 162 land og som har fokus på dei same vitenskapsfeltene som moderorganisasjonen.

Vattpinnar, sterile rør og instruksjonshefte i utstyrsboksen frå NG. Utstyret som skal til for å finne si eiga historiebok.

I 2005 tok dei initiativ til «the Genographic project», som etter 12 år stadig veks. Prosjektet har som mål å kartlegge gen og gjennom det finne ut kvar menneska er komne frå og korleis dei har flytta seg rundt på kloden vår. Då må dei hente inn opplysningar frå alle delar av Verda, og alle er invitert til å delta. Til no har over ein million personar i meir enn 130 land gitt sitt DNA til denne «verdas største historiebok». Kvifor den store oppslutninga? Når du først har blitt med, er du sjølv med på å lage di eiga historiebok, og ein test gir ledetrådar til mange historier i fortida. Gena fortel om folkevandringar, og dei kan vise særtrekk som du kanskje finn att i deg sjølv.

Damer har to x-kromosom, som innheld arvestoff både frå farsslekta og morslekta, og eit mitokondrie, som vert arva i direkte morslinje, og vidareført til born. Det er dette mitokondriet som kan nyttast til å fortelje om kvar morslinja er kommen frå. Menn har eit x-kromosom frå mor og eit y-kromosom frå far, og i tillegg mitokondrie frå den direkte morslinja. Difor kan ein test frå ein mann fortelje om både fars- og morslinja, og slik hente fram meir historie.

Arvestoffet vert endra gjennom mutasjonar. I Y-DNAet skal det vere ein mutasjon i gjennomsnitt kvart 144,41 år. Mitokondriet får ein mutasjon berre om lag kvart 2100. år! Gjennom Y-kromosomet kan ein derfor følgje farslinja direkte bakover i agnatisk rekke, og med dei hyppige mutasjonane får ein mange «knaggar» å feste informasjon til, og ein kan rekne seg til kor langt attende dei ulike slektsgreinene har vore separate, og når skilje mellom dei har oppstått. Sjølv sagt kan mitokondriet fortelje mykje om vandringer også, men for å få eit vidt bilete er det beste å starte med å teste ein mann. Eg kom derfor til kort og måtte spørje faren min om han var villig til å være med. I og med at han har stor interesse for historie var han ikkje vanskeleg å be, og den første testen blei sendt. Allereie på det tidspunktet visste vi ein del om slekta bakover og at vår slekt har tilknytning til både Nordhordland og Sunnhordland, og at vi i mange generasjonar har budd midt ute i øygapet i Os kommune.

Geno 2.0 test

Det finns mange forskjellige y-DNAtestar. Hovudforskjellen er kva, korleis og kor mykje dei testar. Det er to måtar å teste Y-DNAet på. Det er gjennom STR – markører som viser repetisjonar i arvestoffet eller gjennom mutasjonar, kalla SNP – «single nucleotide polymorphisms», endringar i ein av «byggesteinane» (eit nukleotid) i arvestoffet. Det er i alt 500 ulike STRar å finne i arvestoffet, men det er normalt berre eit utval av dei som vert undersøkte og samanlikna.

Det krevst normalt minst 37 STR markørar for å finne relevante treff for slektsgransking. «Full match» vil seie at alle 37 markørane er identiske. Avvika vert talde, og det kann vere snakk om genetisk avstand på 1, 2, 3 o.s.v. alt etter kor stor forskjellen er.

Likevel er testar som analyserer minst 67 markørar det som blir anbefalt. Er minst 60 markørar felles, kan ein rekne med å ha felles forfar i Mellomalderen, og truleg innan 15-1600-talet.

Ein tolkar resultatet med tal på treff av markørane når ein samanliknar med andre testar slik:

Har ein «full match» på 67 markørar betyr at ein har ein felles ane innanfor eit tidsrom som gjev gode sjansar for å spore gjennom skriftlege kjelder.

Nære treff på 37 markørar tyder at den kanskje kan sporast gjennom skriftlege kjelder og at den felles anen kan framleis være fleire hundre år tilbake.

Med treff på 12 markørar vil ein ha ein

felles ane som kan være fleire tusen år tilbake. Test på dette nivået skal kunne gje plassering i haplogruppe. Men sikrere plassering får ein om ein testar SNPPar.

Geno2.0-testen testar hundrevis av SNPPar og definerer kva slags haplogruppe ein høyrer til i. Testen inneheld ingen STR-analyse. Denne er egna til å samanlikne med andre Y-kromosomtestar for å finne menn i same stamfarlinje.

Testresultatet

Etter 8 veker med venting kom svara. Undringa vart stor! Testen viste ikkje vikingblod. Derimot viste Y-DNAet haplogruppe R1b-L20 og mitokondriet viste K med undergruppe 1a1b1. Analysen av dei autosomale genene derimot viste ei fordeling med 73 % skandinavar, 25 % britisk—og av alle ting 1% frå «Asia minor». Testen fortalde i tillegg at 1 % av arvestoffet skal vere frå neandertalarane.

Dette merkelege innslaget av å være litt tyrkar, skulle i teorien kunne bety at faren min må ha ein tipp-tipp-tipp-tippoldefar eller -mor som var tyrkisk! Dette var veldig langt vekk i frå å være hardbarka kald viking, når dette berre er seks generasjoner tilbake.

Funn syner at neandertalarane var den einaste menneskearten i Europa fram til for rundt 40-50 000 år sidan. Dei har levd i Europa fram til for rundt 30 000 år sidan og dei fleste menneske i Europa i dag vil ha ein liten prosent neandertalargen i seg, og syner at homo

sapiens og neandertalarane på eit eller anna tidspunkt har møtt på kvarandre før neandertalarane døydde ut. Det er framleis diskusjon om dei utgjorde ei ein eigen art, eller om dei var ein underart av vår. Forskarane har til no ikkje har funne neandertalargen hos dei menneska som har forfedre som heile tida har hatt tilhald i Afrika.

Mitokondrie haplogruppe K

Mi farmor kom frå Osterøy, og slekta hennar har vore der så langt attende kjeldene går. Gjennom testen til far min fekk vi vite at hennar haplogruppe er K1a1b1.

Mitokondrie haplogruppe K er ei undergruppe av gruppa U8, og har mutert frå U i Vest-Asia ein gong mellom 20 000 og 38 000 år attende. K er delt opp i fleire undergrupper. K1a oppstod mest sannsynleg i Midt-Austen for rundt 19 000-22 000 år sidan. Det underlege med K er at dette er det til no berre 5 – 7 % av den norske befolkninga. I Noreg er det største konsentrasjonen sør i landet. I Europa er mitokondrie K mest utbreidd i nord, sør og aust. Størst utbreiing av K finn ein i Syria, Libanon, Palestina, Kurdistan og blant Ashkenazi-jødar.

Den store forekomsten mellom jødar er årsaka til at denne haplogruppa ofte er kalla «jødegruppa». Men undergruppa 1a1b1a oppstod for rundt 11 500 år sidan, og dei fleste der i dag har eit ikkje-jødisk opphav. K1a1b1a blir sortert under U8b medan baskarane og franskmennene si undergruppe i haplo-

gruppe K
hovedsakleg
blir sortert
under U8a.

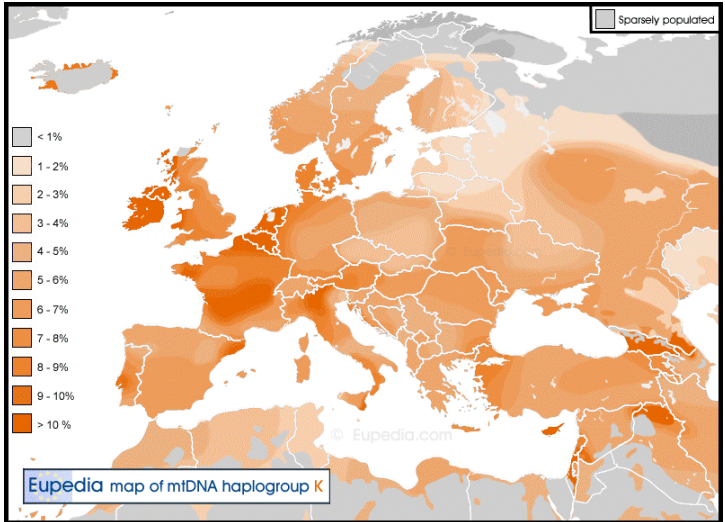
Det mest
kjente funnet
av K-mito-
kondriet er
5000 år gam-
malt og kjem
frå mumien
Ötzi som blei
funne i Ötztal

-
Alpa-
ne i Tiroi.

Om mine
kvinnelege
formødre har
spasert vest for
Alpane og har
vore innom
Storbritannia,
eller om dei har
gått direkte
nordover, aust
for Alpane og
til sist fram
til Osterøy, er
framleis usk-
revne blad i
mi fantastiske
historie reise.

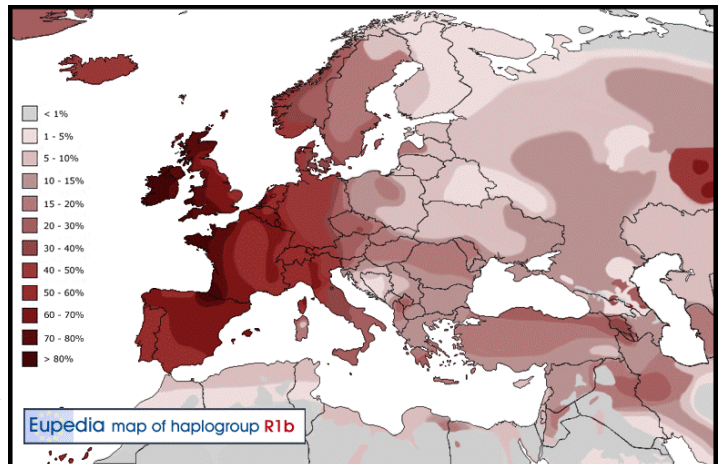
Ydna – haplogruppe R1b

Far tilhører
haplogruppe
R1b, som er
den mest domi-
nerande gruppa
i Vest-Europa.
Lengst vest er

MtDNA haplogruppe K i Europa og Nord-Afrika, med frekvensar mellom 0 og 10%. Henta frå Eupedia.

over 80% av alle menn der i dag heimehøyrande i denne gruppa. Det går eit belte frå Nord-Spania opp langs

Y-haplogruppe R1b er heilt dominerande i Vest-Europa, med frekvensar over 80% i delar av Irland, Wales og Vest-Frankrike, og over 60% i heile Vest-Europa. Frå Eupedia.

vestkysten av Frankrike over til England, Wales, Irland og Skottland. Mannen som fekk denne mutasjonen for rundt 21 000 år sidan har i dag etter seg meir enn 110 millionar menn i si mannslinje!

I Noreg er R1b den tredje største gruppa av menn, med rundt 24% av alle som er testa. Størst utbreiing er det langs kysten frå Oslofjorden og opp til og med Møre og Romsdalskysten.

Haplogruppe R1b er av dei eldste haplogruppene og nedstammar frå gruppa kom over frå Afrika med den første innvandringa til Europa. Haplogruppe R1 vart splitta i R1a og R1b for om lag 21 000 år sidan ein stad i det vestlege Asia. R1a dominerer no aust i Europa, R1b i vest.

Dei første spora av R1b finn ein ved Antola ved det Kaspiske hav. Sjølv om han tilhøyrer den største gruppa, var likevel resultatet meir interessant enn første augekast kunne tyde på.

L20 oppstod for om lag 4000 år sidan, og så vidt vi kan skjønne må det ha skjedd i Italia. I dag er L20 ei heller uvanleg undergruppe, med forekomst frå Sør-Europa og vestover, men med lav frekvens. Noko eg vil komme tilbake til under BigY-testen.

Familyfinder - FTDNA

Familyfinder (FF) er eit av tilboda frå FamiltreeDNA (FtDNA). FF er bygd på analyse av dei autosomale genane (kromosompar 1-22), og i tillegg på X-kromosomet. Genmaterialet som vert

nytta i analysene frå FF er delt i 3384 centimorgan (cM), og slektskapet vert målt i samla felles cM, og like viktig: kor lang den lengste blokka er.

Barn arvar 3384 cM (som er halve arvestoffet vårt) frå far og like mykje frå mor, og lengste blokka vil vere 267 cM. Heilsøsken deler rundt 2500 cM, men med eit rimeleg stort spenn, og der lengste blokk kan vere på frå godt under 150 til godt over 200 cM. Besteforeldre og barnebarn vil dele frå under 1500 til over 2000, men der snittet ligg på 1697 cM. Og sidan det samla vert 3384cM, vil ein som har arva meir enn snittet frå farmor, ha tilsvarende mindre henta frå farfar.

Heilsøskenebarn vil i snitt ha rundt 850 cM felles, og tremenningar deler i snitt 425 cM, men dess fjernare slekt, dess større vert spreinga, og ein har ved faktiske undersøkingar observert alt frå 47 til 760 cM. Arv av gener bygger på ein slags «tombola», der ein henter litt her og litt der, og fordelinga er tilfeldig. To søsken kan ved samanlikning med felles tremenningar, komme svært ulikt ut. Og ein skal ikkje så mange generasjonar attende, før ein kan oppleve at ein ikkje har arva gener frå ein av forfedrane eller formødrene i det heile.

Analysane av dei autosomale genane gjev oss godt verktøy til å finne biologisk slekt inntil 8-10 generasjonar attende, men dette verktøyet må brukast med vet og forstand! Ein kan nok og risikere at det dukkar opp treff, som ein ikkje kan tru er rette, fordi den

Tutankahmon. Ein fjern slektning?

geografiske avstanden mellom «slektningane» er så stor at ein ikkje kan rekne med faktisk felles slekt. Den tilsynelatande likskapen må ha skjedd tilfeldig.

FF er best og mest presis på nært slektskap, men kan i mange tilfelle fortelje om felles forfedre lengre attende.

Sidan dei autosomale genane og X-kromosomet vert arva frå både menn og kvinner, er det ikkje utan vidare råd å sjå om det felles opphavet ligg på mors- eller farssida. Men ved å sjå på kven ein delar dei ulike genstrangane med, kan ein få det avklara.

FF reknar treff der det er samla felles genstoff på meir enn 20 cM, og der lengste streng er på minst 8 cM.

Tsar Nikolai II dukka opp i lista på Ysearch over fjerne slektningar gjennom STR-testane.

Testresultata til far min vart overført til Familyfinder, og det gav mange hundre treff rundt i verda.

YDNAtesten vart også overført, men den gav **ingen treff** på 37 markørar, få i nærleiken av 25 og sjølv på 12 markørar var det relativt få treff. Det vart fort klart at her var det noko underleg ved at dei treffa som var i Noreg var genetisk fjernare enn på dei britiske øyene, USA og rundt i Europa. I og med at det var ein del utvandring på 1800-talet kan ein forstå at det gav treff i USA. Derimot slo dei fleste norske utvandrarane seg ned i andre statar enn treffa synt. Dei norske ein fann var meir fjerne slektningar med genetisk av-

User ID	Pedigree	Last Name	Origin	Haplogroup	Tested With	Markers Compared	Genetic Distance
6RBET		Tutankhamun	Egypt	Unknown	Other - Applied Biosciences	17	0
ER7RQ		Tutankhamun	Valley of the Kings, Luxor (Al Uqsur), Egypt	R1b1a2*	Other - iGENEA	17	0
UH2BK		18th dynasty of Egypt	Thebes, Egypt	Unknown	Other - Applied Biosystems	17	0
99KS8		Toutankhamon	Unknown	R1b*	Family Tree DNA	16	0

Oversikt over «treff» i Y-search, der genene til faraoen Tutankahmon skal ha «full match», og genetisk avstand 0 frå min far! Rett nok berre på 17 markørar, men ein av få treff. Fleire av dei andre «treffa» vi fekk, var i same klasse!

stand på 4 og 5. Mange kunne ein sjå at var frå Nordhordland og klårt kjem i frå farmor si slekt. På den andre sida kunne far fortelje at det var nok ikkje alle for farmor hans, mi oldemor, kom frå Radøy. Nokre av treffa kunne nok faktisk forklarast ut i frå dette, slik som femmeningar frå Jølster.

Eit anna program FTDNA tilbyr, er gratisprogrammet Y-Search. Der kan alle fritt legge inn sine resultat (eller det dei vil at resultat skal vere). Sisan det er råd for alle å publisere, kjem det med resultat også frå andre testystem. Men den manglande kvalitetssikring fører til at ein må ha ei kritisk innstilling til det ein finn, men underhaldningsverdien kan vere stor!

Med den reservasjonen kan vi sjå litt

på dei nye «slektningane» til far min.

Den første som dukka opp var Tutankhamon, men «full match» på 17 markørar. Han er mest kjend som barnefaraoen, som kom på trona som ni-åring, men som døydde alt som 18-åring etter ni år på trona. Han var farao i Egypt frå 1332 f. Kr til 1323 f. Kr. I realiteten var det overministeren Ay og overhodet for hæren, Horemheb, som styrte i regjeringstida hans. Han var gift med si halvsøster og dei fekk to dødfødde barn. Det var Ay som tok trona etter Tutankhamon, slik at dei neste faraoane ikkje førte genene hans vidare. Dei fleste faraoane vi kjenner genene til, tilhørde haplogruppe E, mens Tutankahmon altså må ha vore av haplogruppe R1b.

Tutankhamon var sønn av farao Amefnois IV, Akhnaton. Akhnaton fall i unåde på grunn av si innføring av solguden og bannlysing av dei andre gudane. Dette har gjort til at Tutankhamon har vore gløymt i historia fram til gravkammeret hans vart funne i kongenes dal i 1922. Grava hans var lenge eit mysterium, men den vart funne heilt inntakt og Tuthankamon si dødsmaske finn ein no utstilt på museuret i Kairo saman med dei andre funna frå gravkammeret i kongenes dal.

Dette resultatet gav difor fleire spørsmål enn svar. Korleis har denne reisa eigentleg vore? Genet har resit frå Afrika over til det Kaspiske hav, derifrå til Europa, og så må nokre ha reist attende til Afrika. Men den mest kjende delen av Rb1 som gjekk tilbake mot Egypt (V88) delte seg opp i ei mutasjonsgrein frå Rb1 lenge før U152 (som L20 kjem frå) blei til og skal ikkje være i så nær slekt. Det same gjorde den greina som vandra over fjella i Kaukasus fjella og inn i Russland.

Korleis kan det forklarast at ein er genetisk nærare i slekt med historiske personar enn nolevande personar? Kan det være at nokre av faraoane kom frå Italia og dette var ei medverkande årsak til faraoane i det 18 dynasti ikkje var så populære?

Det neste underlege som kom opp, var slektskapen med tsar Nikolai II av Russland. Treff på 16 markørar, men distanse 3, ein rett nok ganske fjern slekting, men med felles farslinje om vi kjem langt nok attende i tid.

Tsar Nikolaj den II var den siste tsaren

i Russland. Han kom på trona 1. november 1894. Han viste ei stund interesse for humanistiske ideal og tok nokre initiativ. I 1898 var han med og kalla inn til den første Haagkonferansen. Nikolaj var ikkje autoritær og hadde få klare standpunkt utanom eineveldemonarkiets prinsipp. Tsarfamilien levde i stor rikdom, medan folket var fattig. Regentparet ignorerte alle truslar om revolusjon.

I januar 1905 braut det ut opprør i St. Petersburg. 200.000 marsjerte mot tsarens palass. Dette opprøret vart slege ned, men seinare på året vart det generalstreik. Motvillig måtte tsaren gå med på nokre reformer. Sterke sosialistiske revolusjonære stemningar spreidde seg, og den 23. februar 1917 kom revolusjonen som førte til avskaffinga av tsardømmet. Nikolaj ble tvunge til å abdisere. Den abdiserte tsaren og hans familie blei haldne i fangenskap fleire stader i Russland, mellom anna i Sibir. Dei vart flytta til Jekaterinburg etter at bolsjevikane greip makta ved oktoberrevolusjonen i 1917. Bolsjevikane hadde planar om å stille tsaren for retten, men då tsarlojale «kvite» troppar rykka fram mot Jekaterinburg, vart det raskt avgjort å henrette heile familien.

Den 17. juli 1918 blei Nikolaj II og hans familie brutalt henretta utanfor Jekaterinburg.

Familien vart ikkje gravlagt før 17. juli 1989 etter at forskarar gjennom DNA hadde fastslått at dette var tsarfamilien sine levningar. Og slik vart resultatet av gentestane kjende. Andre kongehus og fyrstelege familiar er svært tilbake-

haldne med å publisere sine resultat.

I relasjon til slektsgransking er dette treffet interessant sidan mor til tsaren var prinsesse Dagmar av Danmark, dotter til kong Christian IX av Danmark og dronning Louise (av Hessen-Kassel). Dagmar var tante både til dronning Maud og kong Haakon VII.

Nikolaj var etterkommar i mannslinje av huset Romanov-Holstein-Gottorp, ei linje av det nordtyske fyrstehuset Oldenburg. Dei kom på trona i Russland frå 1762. Dei overtok trona som følgje av ekteskapet mellom Carl Frederik av Slesvig-Holsten-Gottorp og Anna Petrovna, dotter av tsar Peter I.

Huset Oldenburg stammer frå det såkalte Osnabrücker Nordland, i dag den tyske delstaten Niedersachsen. Den blir nemnt første gong med Egilmar I omkring 1100. Slekta kom i 1448 på den danske trona, den norske i 1450 og den svenske i 1457 med kong Christian I, som var eldste son av grev Dietrich av Oldenburg (død 1440).

Fleire av dagens kongehus i Europa stammar frå denne slekta. Tsar Nikolaj var fetter til kong George V av Storbritannia og inngifta fetter til keisar Vilhelm II. Sjølv om han ikkje har slekt etter seg, hadde han fem yngre søsken. I etterkant av revolusjonen blei alle mannlige arvingane til trona utrydda, slik at det no er berre fjerne mannslinjer att.

Heilt ferdig var eg ikkje med å finne kjende «slektningar». Petter Dass dukka også opp. Han høyrer og til under Rb1, og vi fekk treff på 12 markører

med gendistanse på 1.

Peter Dass vart fødd på Helgeland i 1647 og vart sokneprest i Alstahaug. I tillegg blir han i litteraturhistoria definert som Noregs einaste barokkforfatter. I si samtid var han mest kjent som prest og kjøpmann, og det var først etter hans død at hans verk vart kjend som litteratur: Han sette spor etter seg med diverse segner om svartekunst, og kan ha blitt sett på som kontroversiell. Ei av dei er at han høyrte til svarteboksprestane som gjennom segnene var og hadde derfor ingen skugge.

I samband med mi slektsgransking er

nok far til Petter Dass meir interessant. Peiter Dundas innvandra med si søster frå Dundee i Skottland og tok borgarskap i Bergen i 1635.

Vi kan legge inn testresultata i ein matematisk utrekningsmodell for å finne kor sannsynleg det er med felles stamfar innanfor eit visst antal generasjonar attende. Utrekninga her fortel at det er 71 % sannsynleg at faren min og Petter Dass har felles stamfar rundt 24 generasjonar tilbake. Det vil seie rundt vikingtida. Det er etter same reknemodell meir enn 50% sannsynleg at dei har felles stamfar for 16 generasjonar sidan.

Er det gjennom Skottland og Dundee genet vårt har vandra etter at det for lang tid attedne forlot Italia? Eller kan det vere at Petter Dass sine forfedre er nordmenn som har vandra ut? Det har vore stor vandring av folk langs kysten.

Mange nordmenn har sidan 800-talet drege ut som vikingar og på grunn av overbefolkning heime. Nordmennene drog til Skottland, Orknøyane og Shetland, og var delaktige i ei lang og blodig historie. Det var også god kontakt mellom Norge, Skottland og Frankrike i periodar som allierte mot Englanda. Norge gjorde krav på øyane i nord og i periodar på trona i Skottland.

Dei tette banda mellom Noreg og dei nordlige delane av Skottland og øyane nordanfor har halde seg langt opp i tid. På øyane var språket lenge «norn», ei dialekt med sterkt slektskap til norsk.

Vi ser at Y-DNAet til far min har kom-

me frå Sør-Europa. Men det er meir enn 100 generasjonar sidan, og så har det drege gjennom Europa. Men vi kan ikkje så langt sjå nøyaktig vegen det har teke, og når det kom til Noreg.

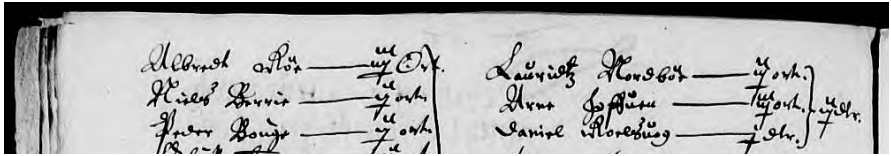
Vi får prøve å gå motsatt veg, ta utgangspunkt i det vi veit om farslinja, og følgje den attende så langt dei skriftlege kjeldene kan gje oss svar.

Daniel Sagmeister

Gjennom kyrkjebøker kan ein følgje far og son bakover i tid. Ved hjelp av slike kjelder kan dei fleste sette opp eit slektstre nokre hundreår bakover i tid. Med hjelp får statsarkivaren tok ikkje dette lang tid med tolking av meir og meir snirklande og uforståelig skrift.

Vi startar på Strøno i Os. Bakover i tid går farslinja frå Noreøyane over til Søreøyane og innover til Lekven og Tuen over Hauge, så innover Hegglandsdalen, over til Boge i Fusa, for til sist å ende opp med Daniel sagmeister i Rolvsvågen i Samnanger.

Daniel må vere fødd ca. 1570 og død i eller like etter 1639. Daniel Rolvsvåg er nemnt i skattemanntala for åra 1630-1639, og som brukar av Rolvsvåg sag i 1635, og då omtalt som sagmeister. Så vidt vi veit er han den einaste i Os som er kalla «sagmeister» i dei gamle kjeldene. I den landsdekkande folketeljinga 1801 er det 31 som er kalla «sagmester». 30 av dei budde på Austlandet, og ein i Trøndelag. I 1600-talskjeldene frå Vestlandet finn vi berre ein til som er kalla «sagmester».

Daniel Rolvsuog betalte 1/2 dalar i skattemista frå 1634-1635

Daniel var truleg mellom 50 og 60 år gammal då han bygsla bruk i Rolvsvåg. Han hadde då ein vaksen son. Han må ha sikra utkomme for ei familie i ein mannsalder før 1630. Som «sagmester» må han ha hatt kunnskap og lang erfaring i å ta seg av tømmer. Tømmer var ein svært viktig salsvare i denne perioden, og kan hende har Daniel og vore aktiv i sal av tømmer. Då kan han ha hatt borgarskap i Bergen.

Vi kjenner berre til ein son, Jørgen Danielsen, som var fødd rundt 1605 og som gjennom nesten 50 år var klokkar i Os. Namnet Jørgen kunne få oss til å tenke at slekta hadde dansk eller tysk opphav, men forma «George» er den britiske varianten av dette namnet, og det har vore eit sær s vanleg namn både i Skottland og England.

Jørgen var ein periode på 1640-talet brukar av Rolvsvåg etter faren, utan at vi kan sjå at han dreiv saga. Isak, som var brukar av Rolvsvåg etter Jørgen, kan og ha vore sonen til Daniel. I denne samanhenga har uansett hans mannslinje døydd ut, sidan det i skriftleg materiale er kjent at han berre fekk ei dotter etter seg. Isak er nemnd som lagrettemann i Sunnhordland i 1662.

Kvifor ville ein sagmeister slå seg til i Rolvsvåg tidleg på 1600-talet?

Garden var lenge krongods, og Daniel

må ha vore leiglending og ha bygsla garden gjennom futen. På den tida var det berre eit bruk der. Ved krongodssallet kom garden i eiga til kanslaren Peder Redts, og frå han kom den til Enkjefattighuset i Bergen midt på 1660-talet, så til Gjøenslekta i Hålandsdalen. Frå 1732 har bøndene i Rolvsvåg vore sjølv eigande bønder.

Daniel må ha vore ein godt vaksen mann då han vart leiglending, truleg mellom 50 og 60 år gammal. Svaret på spørsmålet om kvifor han hadde interesse for den, er sjølv sagt at Rolvsvåg hadde eit «Vandfald» og litt skog!

I matrikkelen frå 1665 står det at Rolvsvåg hadde «god Ager», «tynd Eng», men «Noget Bielche spere samt Botneskoug med j quernsted». Garden vart «tilsagt at plante humblehagge». I utkastet til matrikkel i 1723 står det at garden «af Schaugen hvoraf aarligen føres nogle faa Stav og Botner til Bergen», og garden hadde ei flomkvern.

I matrikkelutkastet frå 1860-åra står det om det eine bruket i Rolvsvåg m.a.: «Et Vandfald benyttes for Tiden til Saug Stampe og Mølle, og antages at give en Indtægt af 6 Spd aarlig». Under eit av dei andre bruka står det «Et Vandfald især skicket for Møllebrug». Det var ikkje einaste garden i Samnanger som hadde «Vandfald». Det

same er nemnd under Haukenæs og Våge.

Til Rolvsvåg må Daniel sagmeister ha komme fordi det det kunne settast opp ei vassdriva sag der. I dei eldre listene over sager er ikkje Rolvsvåg med, slik at det må vere med Daniel saga er kommen der. Truleg har han henta tømmer frå fleire andre gardar, i tillegg til det han kunne hente av eigen skog. Kan hende var skogen i Rolvsvåg mykje meir omfattande fram til Daniel si tid, og han kan ha bidrege til å hogge den ut. Elles har han hatt sag å tilby til andre i Samnanger med tømmer, og det har vore mange interesserte kjøparar i denne tida. Ikkje minst var «skottehandelen» omfattande og truleg ganske lukrativ for dei som hadde noko å selje.

«Sagmeister» var normalt nemninga på den ansvarshavande på dei mange oppgangssagene som var tekne i bruk på 1500- og 1600-talet. Sagmeisteren kunne ha mange oppgåver: Han stod ansvarleg ovanfor eigaren, og hadde ansvaret for alt arbeid og alt utstyr på saga. Han var sjef for alle tilsette ved saga, dvs. sagdrenger, sjauarar og andre, og skulle styre transport av tøm-

Koppskatten 1645-46, henta frå lensrekneskapane i Digitalarkivet, Jørgen Roelssuoegh med kone Barbra og drengen Berendt.

mer, som regel på vinterføre, sjå til god mellomlagring av sagvirket før transport. Han skulle sjå til transport av ferdig virke til plankelagra og lasteplassane, og han måtte skaffe husrom til dei tilsette.

Alle sagmeistrane hadde rett på bustad nær saga, og enkelte kunne i tillegg ha

noko jord der han kunne dyrke til eige bruk og halde nokre husdyr. Slik kunne lønna bli ein sum med pengar og naturalia av varierende omfang. Bustadane fekk ofte nemninga Sagmeisterbustad. Daniel kan difor ha vore i Rolvsvåg som sagmeister før han bygsla, for han har truleg vore etablert med familie 25-30 år før han dukkar opp i listene. I dei skriftlege kjeldene er det ikkje mange andre enn Daniel som er omtalt som sagmeister på Vestlandet. Det faktum at sonen vart klokkar kort etter at han var 20 år, indikerer at sonen hadde fått skulegang. Det peiker også mot ei familie med ressursar og sosial posisjon.

Jørgen Danielsen var først bruker av Tuen i Os 1626-1630. Så han brukar av Rolvsvåg på 1640-talet. Deretter var han på Hope i Fusa på 1650-talet, og til sist budde han på Øvre Boge i Fusa 1668-1673. Han var gift med Barbra Hansdotter og dei fekk minst fire born: Hans, Daniel, Peder og Kari.

Det lang tid mellom fødslane til desse borna. Hans var fødd rundt 1637, Daniel rundt 1656 og Peder rundt 1659. Barbra er ført opp som Jørgen si kone i koppeskattmantalet i 1645, og sonen Hans er truleg kalla opp etter Barbra sin far, morfaren Hans. Jørgen hadde vore klokkar og gardbrukar sidan siste del av 1620-talet, og dei yngste borna hans vart fødde 30-40 år seinare, så kan hende har Jørgen vore gift ein tidlegare. Var Barbra mor til Peder, fødd rundt 1659, kan ikkje ho ha vore fødd så lenge før 1620, Dersom ho er hans første og einaste kone, kan ho ikkje ha gifta seg før seint på 1630-talet. Det er

rart om Jørgen har vore gardbrukar og klokkar i over ti år som ungar. Det ville vore svært uvanleg ved dei tidene. Hadde han ei tidlegare kone, kan namnet hennar ha vore Kari, ut i frå dei nesten ubrytelege namentradisjonane. Førstefødde jente i nytt ekteskap, skulle ha avdøde kone sitt namn, og tilsvarende førstefødte gutt skulle kallast opp etter mors avdøde mann. Den regelen gjekk framfor farfar/farmor-oppkalling. Namnerekkefølgja med Hans som førstefødde kan også tyde på dette og born som ikkje har vakse opp.

I eit skattemanntall frå 1628 er Jørgen klokker nemnt under Strandvik skipreide. Klokkarinntektene står oppført i manntalet frå 1666. Han skulle mellom anna ha leveranse av havre frå kvar oppsitjar.

3. mai 1668 var biskop Randulf på visitas i Os, og attesten var god både for lærar og elevar: «Ungdommen var flitteligen fremkommen og gjorde god rede for sig udi deres børnelæsning», og tilsvarende då biskopen var på visitas 18. juni 1672: «Sognepresten og klokkeren finge godt skudsmaal».

Då han vart gravlagt 7. juni 1673, står det at han var 68 år gammel. Han er altså født rundt 1605. Dødsfallet til Jørgen Danielsen er ført i kyrkjeboka for Fusa sokn.

Bygdebøkene for Fusa og Samnanger kallar far til Jørgen for Daniel Gitleson (s.74), og seier sonen Daniel Jørgensen (sonen til Jørgen) var "kaptein i heren". Det stemmer ikkje med oversikta over norske offiserar. Han kan ha vore "capitain des armes" - våpenforvalter,

som var ei befalsgrad. Daniel drukna og etterlét seg kone, Marta Mattisdatter Bø i Os og sonen Jørgen Danielson Øvreboe som fekk tre soner til å kunne vidareføre Y-DNAet.

Gitle er et norrønt namn. Det er mogleg at gamle skrifter er tolka feil og at namnet eigentleg skal lesast «Gilleson», som er ei skotsk namneform. Dette også fordi det i 1645 – manntalet berre finns ein einaste i heile Hordaland med førenamnet Gitle. Det er Gitle Pedersen på Mundheim i Strandebarm. Ut i frå at oppkallingsreglene var faste, skulle Daniel hatt en son med namnet til farfaren, men sjølv sagt kan denne sonen være død. Tidleg, og utan å ha sett spor etter seg i kjeldene. Namnet Gitle dukkar heller ikkje opp att i etterslekta til Daniel og Jørgen. Jørgen kan vere oppkalla etter morfaren sin. Reglane i si strengaste form var at eldste son tok namn etter farfar, eldste dotter etter farmor, andre son etter morfar osv. Men dersom det var odel gjennom mor, skulle morfar kallast opp att først. Men når 30-40 % av barna døydde, laga det rot i systemet!

Gjennom genstudia veit vi at folket i Europa har flytta rundt meir eller mindre kontinuerleg. Innflyttinga til Bergen var også svært stor i første del av 1600-talet, og langt over halvparten av alle nye borgarar i Bergen i denne perioden var utlendinger. Det hadde dels å gjere med at det var svært øydeleggande krigar ute i Europa. Folketalet i Tyskland vart halvert i løpet av «30-årskrigen», og mange vart drivne på flukt.

Noreg vart difor forlokkande, sidan det ikkje var krigshandlingar på norsk jord, og handelen kunne gå nokså uhindra. Den andre grunnen til den sterke innflyttinga i denne perioden var at Bergen fleire gongar i løpet av få år vart råka av pest (1599-1601, 1604, 1617-1618, 1629 og 1637-1638), og den la i grava mellom 20 og 25% av innbyggjarane kvar gong. Dei første åra med pest breidde epidemien seg til landområda rundt byen. Pesten og dei mange dødsfalla gav ledige hus og ledige arbeidsplassar, og gjorde det lett for dei som kom å finne seg til rette.

Storparten av dei som tok borgarskap i Bergen i denne perioden gav opplysningar om kvar dei kom frå. Meir enn 20% av dei nye byborgarane i første halvdel av 1600-talet var tyskarar. Men danskane var ei nesten like stor gruppe, og skottane var heller ikkje så langt etter, med rundt 10 %. Svært mange av dei som i Bergen er kalla skottar kom frå Orknøyane, som tradisjonelt hadde hatt nære band til Bergen og Vestlandet. Orknøyane var på sett og vis framleis på 1600-talet var dansk-norsk, og berre pantsett til den skotske kongen i 1468. Folket der brukte framleis "norn" som dialekt, og kunne nok gjere seg forstått i Noreg.

Borgarboka fortell kven som løyste borgarbrev i Bergen. Borgarbrev måtte alle ha, utlendingar og innfødde, om dei ville drive handel eller vere handverksmeistrar. Det gav også plikter til å betale skatt og militær innsats i bogarvepninga. Skulle ein drive handel i Sunnhordland, måtte dei ha borgarbrev i Bergen. Går vi inn i borgarboka for å

sjå kor mange med namn Daniel vi kan finne, ser vi at 59 av dei nye byborgarane på 1600-talet hadde namnet Daniel. I 1606 registrerte Daniel Skott seg, og i 1614 Daniel Jacobsenn frå Skottland. Men namnet peikar ikkje eintydig mot Skottland. Det var nytta av både nordmenn, tyskarar og danskar i tillegg til av skottar. I alt 7621 borgarar har namna sine i borgarboka 1600-1751, så 59 utgjer mindre enn ein prosent, så det var eit relativt lite brukt namn.

Vi kan ikkje sei sikkert om det er Daniel eller far, eller kan hende farfar hans, som er innvandrarar i og med at vi enno ikkje har klart å spore han sikkert i skriftlege kjelder tidlegare enn 1630. Daniel Skott i borgarboka i 1605 skaffa seg borgarbrev. Det var året etter at pesten («svartedauden») nok ein gong hadde herja i Bergen. Mange hus stod ledige og mange enkjer var det sikkert i Bergen og i 1605. Men vi finn ikkje meir opplysningar om denne Daniel Skott, og veit ikkje kor han slo seg ned og heller ikkje om han hadde familie med seg og hadde drege til Noreg for å sleppe unna den politiske uroa i Skottland.

Den testen hos FTDNA som syner «My Origin» viser til ei ganske stor mengde med «britisk» genmateriale i etterslekta til Daniel. Så kan hende er vi no på sporet!

Teoretisk er det mogeleg at denne Daniel Skott er den «mystiske» Daniel Rolvsvåg, også kalla Daniel Gitleson/Gilleson Rolvsvåg. Men om vi nokon gong kan få vite det, er vel heller tvil-

samt.

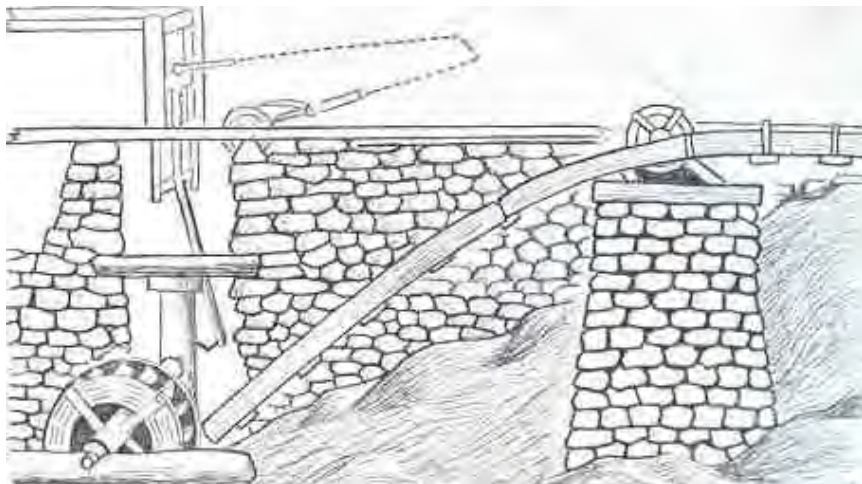
To andre brukarar av Rolvsvåg tidleg på 1600-talet er òg nemnd i bygdeboka, Tomas og Sjurd (Siffuer). Vi kan ikkje finne om det var band mellom dei eller med Daniel. Rolvsvåg var Kongens gods, og futen hadde retten til å byggle garden bort.

Samnanger – del av «Strilelandet»

Rolvsvåg ligg i Samnanger og hørde frå gammalt av inn under Sunnhordland. Fram til 1857 gjekk skiljet mellom Nordhordland og Sunnhordland ved Korsfjorden. Sorenskriverioppleringa gav opphavet til omgrepet Midhordland som no omfattar områda sør, aust og vest for Bergen. Midhordland blei delt inn i kommunane Os, Fana, Sund, Fjell, Askøy, Bergen landdistrikt og Årstad i 1838. Samnanger vart skilt ut frå Os som eigen kommune så seint som i 1906. Tidlegare var dei noverande kommunane Austevoll, Fusa, Os og Samnanger ein del av Sunnhordland.

Samnanger sokn låg frå gamalt av til det store prestegjeldet Os, som også omfatta Fusa, Strandvik og Hålandsdalen. Fusa vart eige prestegjeld i 1855, medan Samnanger sokn vart liggande under Os heilt fram til 1949.

Omlandet rundt Bergen og Nordhordland har frå tidleg av, allereie rundt 1200-talet blitt omtalt som «strilelandet» og dei som kom frå bygdane blir omtalt som stril. Ein finn att tilnamnet stril/stryl allereie i omtalen av

Skisse som viser prinsippa for ei oppgangssag, med vasshjul og rett sagblad.

signinga til Håkon Håkonson ved Bergenhus festning i 1217. Stril blir etter strilasoga omtalt å vere dei som kunne ro til Bergen på ein dag. Bergensarane nytte omgrepet stril som eit økenamn og det har vore mykje strid opp gjennom tida mellom bergensarane og strilane. Strilande har i fleire setningar blitt omtala som eit eige folkeferd og skildra som at dei skiljer seg frå bergensarane etnisk gjennom utsjånad, og ikkje berre kor dei kom frå, kva dei handla med, klede og språk, noko som kan tyde på at det har vore ei innvandring i tidlegare tider og at dei kjem frå ein framand kultur. Som nemnt har det òg vore eit stort språkleg skilje mellom Bergen og strilelandet. Dialektane skiljer seg stort mellom den nordlege og sørlege del av Midthordland ut i frå kor dei opprinnleg hadde kontakt med andre og hørde meir språkleg under region inndelinga. Sjølv om dialektane er i

ferd med å blir utviska, kan ein likevel høyre den meir markante Sunnhordlandske o-endinga på høkjønnsord i desse tidlegare Sunnhordlandskommunane. Noko ein ikkje finn att lengre nord i fylket. Dette tyder på god kontakt og meir handelstilknytting med områda i Sunnhordland enn til Bergen og nordover.

Sagbruka – Noregs «Klondykeperiode»?

I og med at Daniel er registrert som sagmeister er det heilt klart at han dreiv med produksjon av trevirke for sal. Frå Midthordland og sørover har klimaet vore fuktig og mildt og gjeve godt grunnlag for skog av både lauvtre-sortar og bartre. I Noreg er det på Vest-

landet ein finn dei høgaste trea. Furu var det viktigaste treslaget med sin harde kjerneved. Men det har også vore stor eikeskog i dette området. Skogen var ei viktig kjelde både for material til reiskapar, inntekt, mat, legemiddel og til og med til å skaffe verteikn. Det var ei kjend sak at «eik før ask gjev plask», medan «ask før eik gjev steik». Hassel og barlind viktige trær. Hassel eller hatl på dialekt har gjeve namnet til hatleband. Hatlebanda vart nytta til emneved til band rundt tønner, stamper og kar. Desse vart smidd vinterstid og gav store inntekter. I frå norrøn mytologi var hasseltreet rekna som heilag. Den giftige sjeldne barlinden var også eksklusiv, og var til bruk for fiskereiskap, bogar og naglar. Til og med brakebuskane - eineren, gjorde bygdefolket seg stor nytte av. Brakebuskane har eit stort bruksområde som spenner frå matlaging, oppvaskmiddel, hårvask til dyrefôr og gjerdestolpar.

Skogen har gjeve sunnhordalendingane grønt gull opp gjennom tidene og grunnlag for stor handel av trevirke. Men stor etterspurnad og høge prisar gav uthogging, «ruining» av skogen mange plassar. Det vart etter kvart stor bekymring for at skogane på Vestlandet skulle forsvinne. For å kunne gjere seg fullt utbytte av det grøne gullet, var det naudsynt å ha riktig reiskap.

Handsagskjæring, der ein mann stod oppe og ein mann stod nede, var lenge den mest nytta metoden. Med denne metoden kunne ein gjere nytte av treet uavhengig av form. Oppfinninga av oppgangssag revolusjonerte mellomal-

deren sitt sagbruk. Desse var kome i bruk lengre sør i Europa allereie tidleg i mellomalderen. Oppgangssagene var i bruk i Norge frå 1500-talet til ut på 1800-talet. Sjølv om sirkelsaga tok over ut på 1800-talet, har oppgangssaga blitt nytta vidare særleg på båtbyggingsmateriale, sidan den taklar å sage krumme stokkar. Dette har gjort at oppgangssagene fortsatt har vore i drift i bygdene med lang båtbyggingstradisjonar.

Ei oppgangssag er ei vassdreva sag med eit rett sagblad som går rett opp og ned. Sagbladet er spent fast i ei ramme som er koplå til eit vasshjul med ein veivaksel. Ein skiljer og mellom årgangssager og flomsager, der årgangssagene sto i vassdrag som hadde tilstrekkelig vassføring til å drive saga året rundt. Med stor tilgang på vassfall og elvemunningar frå fjellet hadde vestlandsstrilane godt grunnlag til å kunne gjere seg nytte av ei oppgangssag. Oppgangssagene la grunnlaget for norsk trelastindustri sidan ein no kunne skjære mange bord frå ein stokk i motsetnad til at ein før berre fekk to bord av kvar stokk.

I den første tida var sagbrukverksemda dominert av adel og storbønder, og av skatelistene kan ein sjå at dei gamle slektene i Sunnhordland og Hardanger heldt seg godt og eigde jord og skog til å kunne setje i gong med sagbruk. Likevel varte det ikkje lenge før bønder også såg moglegheita til inntening, og i kring 1600 var det registrert i alt 180 oppgangssager på Vestlandet. Dei måtte likevel sjølv sagt betale skatt til Kongen. Dette var sett til 10% av om-

setnaden. I og med at sal av trelast viste seg å være lukrativt såg konge seg nøyd til å innføre restriksjonar på sagbruka. Gjennom innføring av sagbruksprivilegia vart innført krav om kongeleg løyve for å drive sagbruk. Dette var for å regulere drifta og det vart innført kvantumsgrenser for å redusere produksjonen. Styresmaktene frykta «ruinering» av skogen.

I 1688 var det 664 sager som hadde innvilga løyve frå kongen sønnafjells. Desse hadde einerett til å drive med eksport, medan dei andre sagene enten måtte leggast ned eller kunne berre drive til bygda sitt bruk. Likevel kom ikkje sagene på Vestlandet inn under ordninga med privilegerte sager og kvantumsgrenser for skur. Dette var nok fordi sagene var relativt små og dei største glansdagane på vestlandet var allereie over med at det også vart innført forbod mot å eksportere eik.

Det var også toll for eksporten og alle skip måtte innom Bergen for toll av både innføring og utføring av varer. På grunn av den aukande handelen vart det i 1590 sett opp tollstasjon i Eldøyvågen på Stord. Det er likevel eigen tollrekneskap heilt tilbake til 1566-67 for Sunnhordland, slik at det er noko uvisst om den kom tidlegare eller om det vart ført sjølvstendig geografiske rekneskapar etter kor skipa hadde vore og handla. Denne vart nedlagt i 1753 og ein rik periode med kulturveksling var over mellom skottar og sunnhordlendingar og Austlandet tok over.

Les vi handlingsplanar om kulturminner og andre skriftlege kjelder, synes

det som om det var mange oppgangssager rundt 1600-talet på gardane i det veglause Samnanger.

Den dag i dag er det eit aktivt sagbruk i Rolvsvågen. Sjølv om dette er eit moderne sagbruk, ligg det truleg på staden der Daniel hadde sitt sagbruk og som har overlevd gjennom tidene. Av kartet på neste side kan ein med godvilje plassere Rolvsvågen som lasteplass på Bergenssida av Samnangerfjorden i og med at Rolvsvågen ligg nærast kommunegrensa til Os. Lasteplassen kan også ha vore ved sjøen i Lønningdal.

Frå først av var det dei rike i samfunnet som stod som eigarar av storparten av sagene i Sunnhordland. Lagmannen Mats Størsen og hustru Gyridt var mellom dei som er lista opp med sagbruk i 1563. Men i denne eldste skattelista over sagskatten står og «Joen Schott». Han skatta 3 ort av ei halv flomsag. Av det ser vi at skottane var inne på produksjonssida alt i den aller første fasen.

Skottehandelen

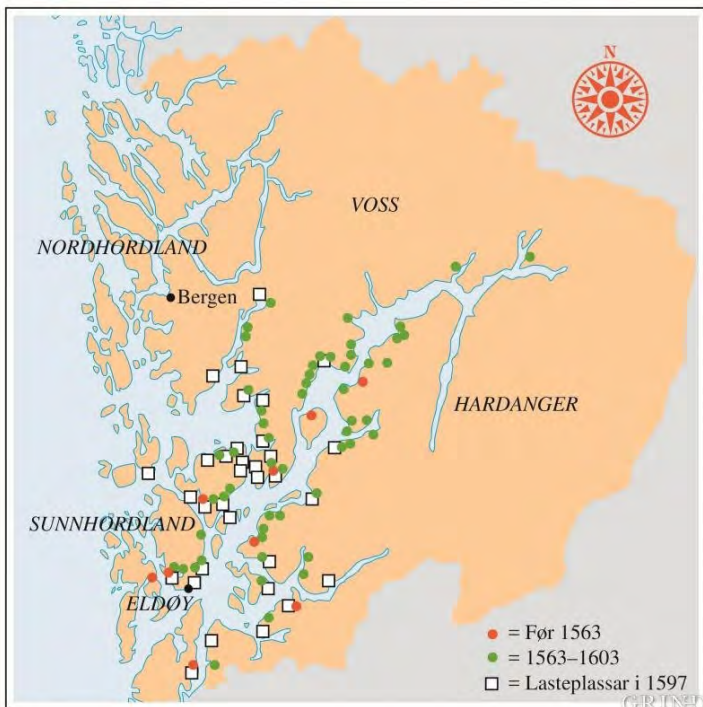
Gjennom lange tider har det vore nære relasjonar mellom Vestlandet og dei britiske øyar, og dette har vore slik både før og etter vikingtida. På 800-talet og seinare utvandra mange nordmenn til Shetland, Orknøyene og Nordvest i Skotland.

Lenge var «norn» talespråk på øyane nord for Skotland, og framleis har dei mange ord i dialektane sine som kjem frå norrønt gjennom norn. Visse stader var norn i bruk til opp mot 1800. Orknøyane og Shetland var lenge

dansk-norske, men vart pantsatte i 1468, i samband med medgift ved ekteskapet mellom kong Jacob III av Skottland og prinsessa Margrethe, dotter av kong Christian av Danmark-Noreg. Pantet vart aldri løyst inn, og gradvis vart banda mellom Noreg og øyane i vest svekka.

Den korte vegen over Nordsjøen gjorde også sitt til at handelen mellom skottane og vestlendingane kunne bløme. Øyane i vest var skoglause, og måtte difor hente tømmer andre stader. Med isfrie hamnar kunne handelen ta til tidleg om våren og halde fram til langt utpå hausten.

Rundt 70% av handelen frå Bergen var i periodar med dei britiske øyer, ut i frå dei ein kan lese ut av tollrekneskapanne og skipslistene for Dundee i Skottland. Skottane dominerte i periodar og derav nemninga «skottehandelen». Det resterande var stort sett med nederlendarar, då hanseatane heller handla med bergensarane mest.

Oversikt over laste- og handelsplassar i Hordaland i samband med «skottehandelen» 1563-1603. Frå Kulturhistorisk Vegbok Hordaland. (1993.)

I starten var det ut til at det mest var snakk om bytthandel, der sunnhordlendingane bytta til seg korn, mjøl, malt, skor og framande typar vevd tøy og «skottebrød», mot trevirke av ymse slag. Tobakk, fransk og spansk vin og brennevin var også varer skottane førte med seg og baud fram. Ein del prøvesmaking vart det nok óg.

Den blømande handelen har fleire gonger sett bergenskjøpmennene sitt sinne i kok. Dei likte svært lite konkurransen og kravde tidleg at kongen skulle stanse handelen og sette forbod

mot «strandhandel».

Men dette fekk ikkje bergensarane medhald i, og sunnhordlendingane vann fram med at dei ikkje kunne «forbydes deres huses nødførf sig tilhandle af skip der indkommer».

Kongen si inntening på handelen hadde nok sin innverknad på at sunnhordlendingane fekk medhald. Ei anna side av saka var også at folk var komne i vane med og blitt avhengig av handelen. Dei levde ikkje lengre av eiga avling.

Tyskarar og bergensarar hadde eit svært negativt syn på skottane. «Rotter, skotter, hollendere og deslige fordærver allevegne, hvor der er kan intet trives», skreiv ein anonym mann i Bergen på 1580-talet. Men nett denne uviljen kan ha styrka handelen og banda mellom skottane og sunnhordlendingane.

Av det skriftlege materiale ser vi at at skipa låg til lands alt frå fem til seks dagar og opp til tre – fire veker. Skipa kom ofte to til tre gonger kvar sesong. Slikt viser at folk må ha vore godt nøgde, elles ville nok ikkje dei same skipa kunne returnere for ny handel.

Likevel vart det kongebod i 1589 etter at folk klaga på bederva, utslitte og lite brukande varer til høg pris mot billeg trevirke. I kongebodet vart det difor skrive at slike skrapvarer ikkje skulle prangast på folk, men dei som ville handle skulle føre med seg skapelege varer og gangs pengar. Dette påbodet har nok vore påakta for i 1663 måtte det skotske parlament bremse på utførelsa av gull og sølvmynt. Det vart

satt forbod mot utførsel med eit unntak – innkjøp av tømmer frå Noreg.

Skottehandelen kunne gå som før, og der skottane kunne tilby reidde pengar og varer som før, og var kan hende ikkje like gnitne som bergensarane, som ikkje ville betale «dagens pris».

Noko anna som dempa utanlandshandelen, var at Bergen stadig var plaga med brannar. Både i 1561 og to gonger kring 1620 vart det sett forbod mot sal av tømmer til utlendingane, fordi bergensarane trengte tømmer til å bygge opp att bygningane sine etter brann. Bergensarane søkte å få handla til gamle prisar i tillegg, noko som ikkje gjorde bøndene blidare. Forboda var kortvarige.

Kapring og krig greidde heller ikkje å øydelegge handelen og banda mellom skottane og sunnhordalendingane rakna. Tvert i mot auka berre handelen på med unntak av den engelske og franske ufreden i 1701-1714 med det engelske handelsforbodet. Handelen var då mest på vinterstid når det var minst sjanse for å bli kapra. Handelen blomstra ytterlegare opp etter at freden senka seg.

Derimot var dei bergenske kjøpmennene stadig på krigsstien. Dei tyske kjøpmennene på Bryggen hadde passert høgda for sin aktivitet, og etter 1610 avtok handelen med hanseatane. Då tilspissa tilhøvet mellom by og bygd seg endå meir. I 1631 ville dei ha forbod mot at bygdene kjøpte av utlendingane, men fekk ikkje medhald.

Det vart gjort nye forsøk på å stogge handelen og utover 1660 kom det krav

om at tollstasjonen i Sunnhordland måtte leggast ned, då landet lei skade av utanlandshandelen på bygdene og bymennene ville ha einerett på trelasthandelen. Diverre hadde kongen hatt bruk for pengar og innført «deleskatt» (sagskatt) i tillegg til tiendeskatten. Begge delar gjorde sitt til at det vart uro i handelen og sjølv om det var skotteskip til lands minka tollene. Det vart òg gjort forsøk på innskrenkingar i lasteplassar av tollaren, men dette enda berre opp i refs frå kongen om at han heller måtte gje gode råd og tenleg opplysning om deleskatt og trelasttjene.

I 1665 vart det halde lagrett i Flakka-våg. Av tingboka går det fram at kongebreva om deleskatten vart kunnngjort og at det vart innført forsterrettskjøp til borgarane med ein meir enn ordren gjekk på slik at dette omfatta tiendeskatten.

Handelen med skottane dalte til berre fire bergensskip er registrert året etter og det gav ikkje kongen pengar i kassa. Påbodet vart derfor straks omgjort til at borgarane skulle gje sømeleg betalein og hente trelasta der det høvde bonden eller so kunne bonden selja til framande. Ein var då tilbake til gamle tilhøve og skottehandelen gjekk som før.

Rovdrifta på skogen førte til at handelen med tømmer etter kvart dalte og storheitstida var forbi. På nytt kravde dei bergenske kjøpmennene tollstasjonen i Sunnhordland nedlagt og at fortollingane skulle ligge til Bergen i si heilskap. Denne gongen var argumen-

tet den evige smuglinga som gjekk føre seg både ved innfart og utfart. Endeleg vart Bergensarane høyrte og tollstasjonen nedlagt. Ironisk nok var dette også argumentet for at tollstasjonen i si tid vart satt opp nettopp for at skotteskipa ikkje skulle lure seg unna tollene.

Gjennom handelen kunne manskapet komme på veldig god fot med bygdefolket. Det vart knytt både venskapsband og kjærleiksband. Fleire skottar vart inngifta eller slo seg ned på anna vis. Soleis finn vi både ein Jon Hjelt og ein Gilbert Skott og mange andre på Tysnes og i dei andre bygdene i Sunnhordland gjennom dei over 200 åra skottehandelepoken sto på.

Vi veit at skogen og tømmeret var viktig handelsvare, at sagbruka i Sunnhordland var i stor aktivitet, og at skottane både var på produksjonssida og på kjøparsida.

Jakta på opphavet heldt fram

Daniel i Rolvsvåg var sagmeister i ein periode då tømmeret og skottehandelen var på sitt største. Det var ganske sikkert skottar som var dei viktigaste handelspartnarane hans, og vi har alt antyda at han sjølv også kunne vere skotte. Ved hjelp av gentesten i NG visste vi at han hadde ein 100-gangar farfar som var italiener, og vi kunne føle oss sikre på at mennene i farflina i dei 100 generasjonane i mellom hadde vandra vestover og nordover. Men noko sikkert om fødestaden til Daniel kan vi ikkje vite det ut frå det dei

skriftlege kjeldene fortel.

Vi har alt peika på at sagmeisteren i Rolvsvåg **kan** ha vore Daniel Skott frå borgarboka, men det er berre ei laus hypotese, og ei av mange mogelege. Vi har sett at skottane dreiv stor handel i store delar av Sunnhordland, og at Daniel stod for produksjon av det vare-slaget skottane hadde aller sterkast interesse for. Og dersom ein mann ville slå seg ned og handle ute i distrik-ta rundt Bergen, måtte han ha borgarskap i Bergen. Men ikkje alle bryd-de seg om desse krava, og det var eit spørsmål om sagmeisteren handla på eiga hand, eller om han gjekk gjennom andre.

Når dei skriftlege kjeldene var uttøm-de, og vi «stanga hovudet i veggen». Kunne ei utviding av analysene av YDNAet hans hjelpe? Kunne det gje oss betre og utvida kunnskap om opp-havet hans og korleis genet hans hadde vandra gjennom Europa og fram til Samnanger?

FTDNA tilbyr BigY, der ein kan få ei grundig analyse av mutasjonane (SNPane) i Y-DNAet. Analysen skal omfatte om lag 12 millionar basepar i YDNAet, og skal då kunne avdekke storparten av dei mutasjonane som er å finne i arvestoffet. Sidan det normalt kjem ein ny mutasjon kvar tredje eller fjerde generasjon, skulle det vere mykje å finne. Dette framstod då som interessant, og bestilling vart sendt.

Etter nokre veker kom resultat.

No var ikkje L20 lenger definert som siste undergruppe. BigY flytta «siste

definerande mutasjon» til R-BY3556. Den må vere om lag 1000 yngre enn L20, men framleis ser det ut til at det var Italia slekta budde då dette skjed-de, for dei andre som høyrer heime i desse gruppene er heimehøyrande i Cagliari og Toscana.

Og, gjennom BigY dukka det endeleg opp ein slektning med «full match»! Det var Thomas Stevens, fødd 1635 ein stad i «England», utvandra til Amerika, og død i 1704 i Maryland. Slekta etter han visste ikkje noko meir om kvar han hadde fødestaden sin. Og sjølv om det her var fullstendig sam-manfall, nesten 26000 felles mutasjo-nar, og 16 felles nye mutasjonar, vart det funne at begge også hadde fleire nye og tidlegare ubeskrevne mutasjo-nar, som dei **ikkje** delte.

Det vi då veit sikkert er at britten Tho-mas Stevens og Daniel sagmeister har felles farslinje, med splitting ein gong mellom om lag 3000 år attende og 1500-talet. I tillegg viste BigY at det var ganske mange med genetisk av-stand 1, og i alt var 443 «slektningar» funne gjennom dei nye analysane. Men for dei 442 utanom Thomas Stevens, var det snakk om splitt for meir enn 3000 år sidan, og då er dei i alle fall ikkje nærare enn 100-menningar!

Men briter var dei nesten alle: William Love, fødd rundt 1650 i Clackmannan, Skottland, William Rowbotham, fødd 1834 i Lancashire, England og Thomas Fielder, fødd 1683 i Wokingham i Berkshire.

Så trua på at Daniel var skotsk eller engelsk, den vart slett ikkje svekka!

Men vi må heile tida hugse at det er ytterst få mannslinjer som så langt er analyserte, og britane har så langt vore mellom dei ivrigaste, slik at det kan vere forklaringa på at det så eintydig synest å vere i Storbritannia slektslina til Daniel har sine næraste.

Vi følte at vi var komne nærare svara, men uten å kunne slå oss heilt til ro. Var det råd å få ut meir informasjon av genmaterialet?

YFull er eit laboratorium i Moskva som har spesialisert seg på å analysere Y-DNA og mtDNA. Deira analyse fokuserer på tolking av Y-kromosomsekvensar. Selskapet etablerte seg i 2013, men gruppa som står bak har erfaring med DNA-analysar sidan 2007-2008. Samanlikna med dei fleste andre testar og analysar på dette feltet, er prisen deira og overkommeleg med 49 dollar for analyse av både STR (og ikkje berre 67 eller 111, men alle, teoretisk 500, men i praksis finn dei rundt 400) og SNP. Dei utfører ikkje dei grunnleggande testane sjølv, men bygger vidare på testar frå m.a. FamilyTree DNA. Med utgangspunkt i BAM-filar frå BigY, levert av FamilyTreeDNA, reanalyserer dei og hentar ut mykje meir informasjon. Der FamilyTreeDNA neglisjerer alt som har mindre enn ti sikre lesingar, tek YFull med alt som kan lesast, inkludert og nylig oppdaga single-nucleotide polymorphisms (SNPs).

Resultata blir visualisert og mutasjonane satt opp i eit haplotre som er organisert som eit slekstre der ein kan følgje mutasjonsrekka som BigY-

testen gjev svar på. Metodikken blir attspegla i ein estimert alderstabell for kvar analyserte prøve i tillegg til popultabellane med estimert alder for kvar undergruppe.

Dei fleste andre aktørane som arbeider med slike analysar har slektsgransking som mål, har YFull fokus på forskning og migrasjonshistorie. Selskapet har også blive kritisert for å «hauste» av det dei andre aktørane har lagt ut, men har no eit stort eige materiale med aukande etterspørsel, og har no over 10 000 analyserte BigY-testar. Dette gjer at det stadig kjem til nye undergrupper og eigne hovudgrupper i Ytreet og det kjem nye oppdateringar kvar månad.

BAM-filen vart bestilt frå FTDNA, og filen, som var på 0,62 Gb, vart deretter overført til YFull.

Det vart nye veker å vente, men så kom det melding om plassering i ei ny undergruppe, der R-Y32043 er registrert som siste SNP, og datert til 2900 år sidan, det vil seie rundt 900 f. Kr. Analysa viser at det er 30 unike SNP-ar for denne prøva. Resultatet frå far min er matcha mot alle tilgjengelege testar i YFull. Då STR-analysen kom var meldinga på ny «No matches found at this moment». Men om vi såg på dei som var litt fjernare, vart det mange nok, 500 (6-7% av alle som er testa av YFull) hadde treff som ikkje låg så langt unna.

Frå YFull fekk vi heile rekka av SNP-ar attende til utvandringa frå Afrika, og til lenge før det!

Ser vi nærare etter syner resultatane her at forfedrane mine i direkte farslinje har vandra ut frå Kaukasus for om lag 14000 år sidan. Så har dei vandra nordover og inn i Europa. Etter mange tusen år i områda aust i Europa synest mine forfedre å ha vandra sør for Alpene og inn til Italia. Der dei synest ha budd i nokre tusen år, til sist truleg i eller like ved Toscana, og så ein gong for noko under 3000 år sidan har dei vandra mot vest og etter kvart mot nord.

Mine forfedre kan ha vore med andre menn frå haplogruppe R1b då dei kom over til dei britiske øyar for noko meir enn 2000 år sidan.

Venting er ein viktig del av arbeidet med slike testar og analyser. Framleis er det svært få som er testa, men etter kvart kjem det mange nye til, og eid dag kjem det ein mail til meg med melding om at det er dukka opp ein nær slektning! Og då får vi truleg vite meir om kvar genet vårt har vore.

Konklusjon

Testresultatet gav denne mutasjonsrekka frå R1b etter å ha blivne tolka:

R1b R-L278 R-L754 R-L389 R-P297 R-M269 R-L23 R-L51 R-L151 R-P312 R-U152 R-L2 R-Z367 R-L20 R-Z291. (Bokstaven etter bindestreken fortel om kva for laboratorium som har funne og registrert denne mutasjonen, og nummeret bak fortel kvar i rekka av oppdaga mutasjonar denne er å finne. Så L20 og L21 betyr at dei er identifiserte av Thomas Krahn, som tidlegare

arbeidde for Family Tree DNA's Genomics Research Center, og som nyttar L til minne om Leo Little.)

Mutasjonstreet til Haplogruppe R1b strekk seg heilt i frå paleolittisk tid og fram til i dag med mange mutasjonar og undergrupper. For kvar ny mutasjon kjem ei ny undergruppe eller ei eiga gruppe til. Paleolittisk tid er heile steinalderen for ca 2,6 millionar år før notid og fram til ca 10 000 år før notid. Den er delt i tre epokar og mellom epoken ca 250 000 – 30 000 før no tid blir forbunde med neandertalarane. Yfull har tidsatt mutasjonen frå R1 til R1b til å vere for rundt 20.400 år sidan. Det vil seie den yngre steinalderen.

I midten av bronsealderen var det på ny mutasjonar og nye undergrupper kom til. Den eine var undergruppe S21/U106 som er protogermanisk type og svært utbreidd i vest og nord europa. Dei fleste nord europere og nordmenn vil nok havne i denne gruppa ut i frå mutasjonstreet. Den andre undergruppa er P312/ S116 proto italo celtic germanik med nye mutasjonar. Den eine mutasjon er U152/S28 og som er mutert vidare til L2 Italo Gaulich mutasjonen som er den faren min høyrer til.

OK, så faren min er «eigentleg» ein italiener, der forfedrane hans har forvirra seg nordover i etappar gjennom fleire tusen år. Nye spørsmål oppstår. Har dei tatt sjøvegen frå Italia eller har dei vandra gjennom Europa og hamna her på Vestlandet?

I arbeidet med å finne opplysningar om denne slekta har vi avdekka at Daniel

sagmeister fekk (minst) ein son og tre sønesøner, men etter kvart breidde etterslekta hans i mannslinje seg ut, og til no har han godt over 200 direkte mannlege etterkomarar etter seg i Os-bygdo, Samnanger og Fusa. Nokre har og «fløtta mot byd'n øve Fanafjellet».

Medan andre har pakka snippesko og fare långvegs te Amerika, så «reise-gener» må detta vere!

Litteratur

Alexander Bugge: Den norske trælasthandels historie, band II Frå freden i Speier til slutten av 1600-tallet. Skien 1925.

And. Næss: Skottehandelen. 1920.

A.S. Espeland: Skottehandelen. 1920.

Nils Tveit: Os—Gards— og ættesoga, band 2, 1938.

O. B. Skaathun: Soga for Fusa-Hålandsdal og Strandvik. Band II, 1967.

Nils Lauvskard: Samnanger Soga um gardarne og ætterne. 1930.

Kulturhistorisk vegbok Hordaland. 1993.

Y. Nedrebø: Bergen - frå Skandinavia's største by til strilane sin hovudstad: om folketalsutvikling og flytting 1600 - 1900. Frå Fjon til Fusa. 1992.

Eupedia - nettstad for historie, kultur og gener i Europa [http://](http://www.eupedia.com/)

www.eupedia.com/

Ftdna: [https://](https://www.familytreedna.com/)

www.familytreedna.com/

Ysearch: <http://www.ysearch.org/>

Yfull: <https://www.yfull.com/>

YTree: <https://www.yfull.com/tree/>

Kjelder:

Matrikkel 1665, matrikkelutkast 1723, matrikkelførearbeid 1860-åra.

Kyrkjebøker Os 1668-1900

Lensrekneskapar, i original i Riksarkivet, her nytta digital utgåve i Digitalarkivet.

Biskop Randulfs kopibok. Bjørgvin bispearkiv.

Gunnar Skadberg: **Forfatterinnen Ingeborg von der Lippe Konow i Stavanger, Bergen og Hardanger**

I min barndoms bokhylle stod det en bok av Ingeborg von der Lippe Konow. Boken heter «Barnedage» og har undertittelen «Fortællinger om barn og dyr». Boken ble gitt ut av Fr. Nygaards Forlag i Bergen i 1921, og boken hadde nok opprinnelig tilhørt en av mine foreldre som var født henholdsvis i 1915 og 1916. I boken finner vi flere fortellinger der forfatterinnen har hentet sitt stoff fra barndommen i Stavanger.

I forbindelse med 150 års jubileet for St. Petri kirke i 2016 der Ingeborgs far, arkitekt von der Lippe, ble gjort til gjenstand for oppmerksomhet, var tiden kommet til å finne tilbake til denne boken som bidrog til at jeg i ung alder fikk sansen for litteraturens vidunderlige verden. Men hvem var denne forfatterinnen som, til gjenkjennelse, var så flink til å levendegjøre alt som omgir et barn.

Ingeborg von der Lippe Konow ble født i Øvre Strandgate 8 i Stavanger 25. mai i 1860. Hun var altså datter av Stavangers første fastboende arkitekt Conrad Fredrik von der Lippe (født i Kristiansand i 1833 og død i Os i 1901) og Johanne Louise Caroline Voigt (født i Darmstadt i 1837). Huset på Stranden i Stavanger fikk familien von der Lippe leie av Kielland-familien, og like ved Vågen i Stavanger tilbrakte Ingeborg de første årene av sitt liv. Det var

«Kongen i Staden» og «Gamlekonsulen» i oldebarnet Alexander L. Kiellands romaner, Gabriel Schanche Kielland (1760-1821), som hadde ervervet dette sentralt beliggende huset til beste for framtidige unge ektepar i familien Kielland. Dette var bakgrunnen for at huset bare ble kalt «Forberedelsen».

Det var for øvrig Alexander L. Kielland og hans kone Beate Ramsland som overtok dette huset som sitt første hjem noen år etter at familien von der Lippe hadde bygd seg eget hus ved Breiavatnet og flyttet til Kongsgata 47 i 1867.

Oppvekst ved Breiavatnet

Da Ingeborg von der Lippe var sju år, flyttet familien hennes til nyoppført hus i Kongsgata 47, og trolig fikk hun privatundervisning både mens familien bodde ved Torget og under oppholdet i dette huset ved bredden av Breiavatnet. Men i en av sine fortellinger skriver hun at hun også gikk på en stor skole i Stavanger der det var både gutter og jenter. Dette må trolig ha vært på St. Petri skole, det gamle Møbelmagazinet på St. Pedersgjerde (lå vis à vis hovedinngangen til St. Petri kirke, byens største kirke som arkitekt von der Lippe hadde

tegnet) som ble tatt i bruk som allmueskole i 1856 og som var den skolen Ingeborg sognet til da hun bodde i Kongsgaten. For på den gamle latinskolens på Kongsgård hadde fortsatt ikke jenter adgang på den tiden Ingeborg gikk i barneskolen.

Ingeborg beskriver romslige og liberale foreldre som lot barna gå på almueskole og dra på oppdagerferd i områdene omkring Breiavatnet. Ingeborg forteller således at hun

og venninnen Bertine gikk til bakermester Peder Egenæs i Kirkegaten 11 (siden Rolfsen A/S) for å kjøpe lyssebrød og at hun fikk dra til Torget når hun skulle renne på kjelke.

Ekteparet von der Lippe lot sine barn få ha kjæledyr, og Ingeborg forteller også at hun samlet på frimerker, en lærerik hobby. Hun fikk kjøpe sjeldne merker av en gutt som bl.a. hadde fått tak i frimerker fra Hongkong og Natal og fra Egypt med motiver av pyramider. Ingeborg forteller om båtturer i Ryfylke blant annet til Åmøy dit familiemedlemmer og skysskarer ankom i bekmørket etter en farefull seilas i grov sjø.

Josefinestiftelsen

Ingeborg skriver videre om hyppig

Ingeborg von der Lippe bodde i Kongsgata 47 fra hun var sju til hun hadde fylt ti år. Det var faren, arkitekt Conrad Fredrik von der Lippe, som hadde tegnet huset. Mye av Ingeborg von der Lippes erindringsstoff fra Stavanger er hentet fra tiden da hun bodde i dette huset ved Breiavatnet. Foto: GAS

kontakt med jentene som var plassert ved pikehjemmet på Josefinestiftelsen i Kongsgaten 48 tvers over gaten for hennes barndomshjem. Hun beskriver det høye hvitmalte gjerde som omkranset pikehjemmet. På plankeverket var det festet en jernbeslått sparebøsse av tre, lang og smal, brunmalt med jernbånd og med en stor hengelås på den ene siden. Folk som gikk forbi hadde anledning til å legge mynter i bøsken til beste for jentene på pikehjemmet. Ingeborg skriver: «Det var en stiftelse innenfor plankeverket, og i denne stiftelsen var det mange fattige småpiker som hverken hadde far eller mor. To ganger om året, til jul og til Sankt Hans, ble den store bøsken lukket opp, og alle de små skillingene som var i den, ble delt ut mellom småpikene».

Hver søndag fikk Ingeborg en skilling

med påskriften «I Skilling Danske» av faren, og en slik planla Ingeborg at hun ville legge i bøssea med påskriften «Gud elsker en glad giver», men stadig dukket der opp andre behov pengene kunne brukes til. Etter mange indre diskusjoner og kamp med vond samvittighet, lot hun omsider en tolvskilling hun hadde fått av en onkel, gli forsiktig ned i bøssea store sprekk. Da hun før jul hørte jubelropene fra jentene som hadde funnet en hel tolvskilling i sin bøsse, ble Ingeborgs glede desto større.

Kongsgata 48 lå tvers overfor Ingeborg von der Lippes barn-domshjem. I nr. 48 holdt pikehjemmet Josefinestiftelsen til. Der ble Ingeborgs søster Johanna Marie godvenner med en grisinge da hun var 3 år i 1869. Om dette skrev Ingeborg i en av sine barnefortellinger som hun kalte «Johanna og Stiftelsesgrisen».

Pikehjemmet Josefinestiftelsen ble reist av Stavangers haugianere og var oppkalt etter kronprinsesse Josephine som var gift med kronprins Oscar (siden kong Oscar I). Josephine ga hvert år 25 spesidaler som støtte til denne institusjonen som ble opprettet i 1834 og som holdt til Kongsgate 48 fra 1840 til 1937. Institusjonen eksisterer fortsatt. Tegning: Gunnar Wareberg

Broren drukner i Breiavatnet

Ingeborg von der Lippe var ni år da hennes bror, seksåringen Ludvig, druknet i Breiavatnet. I sin barnefortelling «Et Juletræ» skriver hun om tapet av søsteren Agnes som døde i hjernehinnebetennelse, men Ingeborg hadde ingen søster med dette navnet (har sjekket dåpsprotokollene for Domkirken og St. Petri i aktuelt tidsrom). Innholdet i ovennevnte sterke fortelling er derfor høyst sannsynlig myntet på tapet av broren. Ingeborg skriver bl.a.: (Språket i sitatene fra fortellingen er modernisert).

Far og mor sørget sånn. Især far. Han var ganske utrøstelig. Ja, kanskje mor egentlig sørget like mye, men hun gikk alltid så stille med sitt.

Det var en trist høst for oss barn. Far snakket nesten ikke, og om vi begynte å snakke sammen og le av noe, så ble det straks stille igjen. Det var som vi syntes det var galt av oss å le når vår lille søte, søster var død, og far og mor var så bedrøvet. Mangen gang ved middagsbordet hadde jeg lyst til å fortelle historier fra skolen eller slikt som far ellers ville le av, men jeg kunne ikke lenger

få det til. Mangen gang hadde jeg en brennende trang til å ta ham om halsen og tigge og be ham om ikke være så bedrøvet, men det var som om far var blitt en annen. Jeg turde ikke nærme meg ham.

Mor snakket jo med oss og vi med henne, og hun forsøkte å oppmuntre oss alle, men hun var jo så bedrøvet selv, stakkar, og titt så jeg at hun skalv om munnen, og jeg så at hun kjempet med gråten mens hun talte kjærlig til oss og skulle late som ingenting.

Slik gikk de mørke, tunge novemberdagene. Så kom snøen. Det livet oss barn litt opp. Og så lakket det mot jul. Jeg hadde satt min lit til denne julen. Jeg syntes at med den måtte lys og glede komme til oss igjen, og jeg lengtet som aldri før etter den og etter juletreet. Det var en aften, en ukens tid før jul, at en av mine søsken tilfeldigvis kom til å nevne juletreet.

Far som satt og leste, så opp og sa tungt: 'Vi skal ikke ha noe juletre i år.' Jeg ble forferdet. 'Skal vi ikke ha noe juletre?' sa jeg. Far svarte ikke, men mor kom og strøk meg over håret. 'Nei, du skjønner vel det, vennen min, at far ikke er opplagt på å pynte noe juletre i år.'

Videre forteller Ingeborg von der Lippe Konow at hun gikk ut og trøstet seg med den hvite kaninen.

Den var så ualminnelig kjælen, den pleide kravle omkring på skuldrene mine og stikke hodet inn under haken på meg, så det bløte, dunete hårlaget

Foto: Digitalt Museum

strøk meg mykt om halsen.

Så legger Ingeborg sine planer, for en jul uten juletre, er ingen jul. Hun går til en gartner som holder til utenfor byen og spør om pris på et lite grantre som står i en potte som Ingeborg ser for seg på spisebordet i julen. Men 50 øre er mye for en jente som bare har 1 krone i kapital, og denne kronen skal nyttes også til å kjøpe presanger til foreldre og søsken. Det ender med at hun selger kaninen til en jamgammel gutt for en krone.

Da faren spør henne ut om grunnen til at hun solgte sin kjære kanin, blir hun svar skyldig, for hun ville ikke ut med årsaken til salget. Faren sender henne da på rommet. Hun får husarrest, men hun sniker seg ut av huset om ettermiddagen for å pynte det vesle treet som

Da Ingeborg von der Lippe ankom Bergen i 1870, var hun 10 år gammel. Hun kom da til å bo i samme hus som legen Gerhard Henrik Armauer Hansen som i 1873 oppdaget leprabakterien og ble verdensberømt. Ingeborg holdt kontakt med legen og hans familie gjennom hele livet. Armauer Hansen som oppdaget leprabakterien og som derved gjorde det mulig å bekjempe spedalskhet. Ukjent fotograf

står i uthuset.

Avslutningsvis skriver Ingeborg von der Lippe Konow: «Far var taus og mørk ved aftenbordet og så ikke på meg en eneste gang. Jeg prøvde forgjeves å vekke hans oppmerksomhet ved å merke meg hans minste ønsker, rekke ham brødet og ta hans serviett opp når den falt ned. Men han enset meg ikke, sa ikke en gang godnatt da jeg gikk for å legge meg. Mitt mot sank. Jeg var trøtt, lei av dette knugende tungsinn over huset, trøtt av mine indre kamper og grublerier, trøtt av min spenning og alle mine skiftende stemninger. Jeg

kunne ikke mer. Og da far den neste dag, selve julaften morgen, fremdeles ikke hadde et blick eller et ord for meg, gikk jeg stille ut i skuret hvor mitt lille strålende tre stod. Og uten en tåre, ganske slapp, tok jeg all den fine pynten av det igjen, løsnet lysenes små blinkende staker fra greinene, kledde det nakent, til det ikke var annet enn et lite alminnelig, grønt grantre igjen likt alle andre i gartnerens bod.

Og så kom den da, denne julaften jeg hadde vært så redd for. Vi fikk våre gaver, og far og mor kysset oss og ønsket oss gledelig jul. Far var mild og

god mot meg, og det rørte meg og gjorde meg takknemlig. Men det var intet av vår vante juleglede. Far så oss ikke, han leste i en bok, og det var stille i stuene.

Jeg satt i en krok og tenkte på våre gamle juleaftener, og jeg tenkte på Agnes, vår minste, som var med oss i fjor, og på hennes jubel og høye barnelatter, jeg tenkte på kaninen min som jeg aldri skulle se mer, og jeg tenkte på mitt lille juletre som jeg hadde strevd med til ingen nytte, og som nå skulle stått her i stuen så pyntet og strålende og gledet oss alle. Og plutselig styrtet jeg inn til far, kastet meg om halsen på ham og gråt høyt. Og med kvalt stemme og mens jeg klynget meg inn til ham, fortalte jeg ham alt sammen, mine planer og min angst, og min sorg over at vi ingen juleglede hadde mer. Og jeg klappet ham med skjelvende hender på begge kinn – jeg visste ikke hva jeg gjorde – og ba ham være glad i oss og være mild og god som før og ikke så skrekkelig bedrøvet. Da tok far meg inn til seg og bøyde seg ned over meg. Og mor og mine søsken samlet seg om oss, og vi klynget oss til hverandre som om vi hadde mistet hverandre og funnet hverandre igjen. Vi gråt nok alle sammen, men vi smilte til hverandre i gråten, og skjelvende av glede forstod jeg at vi hadde fått vår julaften igjen.» Men Ingeborg lengtet selvsagt tilbake til sin kanin, og som en erstatning fikk hun hunden «Peik».

Ingeborg von der Lippe var ti år da familien hennes flyttet til Bergen, men hun har, som nevnt, nyttet mye mer erindringsstoff fra tiden i Stavanger i

sine bøker skrevet for barn enn i fortellingen om juletreet.

Til Bergen

I Bergen bosatte familien von der Lippe seg i det såkalte Sukkerhuset i Theatergaden 6, like vest for framtidens Den Nationale Scene som stod ferdig på Engen i 1909. Ingeborg fikk sin første skoleundervisning i Bergen på en pikeskole, forteller hun. Til leie i «Sukkerhuset» som opprinnelig hadde vært et «sukkerraffinaderi», bodde lege Gerhard Armauer Hansen med sin familie. Bare to-tre år etter at familien von der Lippe slo seg ned i Bergen, gjorde legen i deres hus sin banebrytende oppdagelse av leprabasillen, en oppdagelse som slo fast at spedalsksykdommen ikke var arvelig, men ble spredt gjennom smitte, noe som etter hvert revolusjonerte behandlingen av denne fryktelige lidelsen.

Om flyttingen fra Stavanger til Bergen skrev forresten Ingeborg von der Lippe i en av sine bøker (modernisert språk): «Jeg var en vill liten pike, da jeg flyttet med mine foreldre til en større by. – Jeg var vant til å klatre i trærne og å slåss med naboguttene, så jeg kom hjem med håret i en rote og store klor i ansiktet – jeg skulle nå gå på skole mellom pene, veloppdragne småpiker. – Danseskolen var min redsel. Jeg pleide også å sitte over på ballene.»

Elev ved internatskole i Hardanger

I 1876 startet 16-åringen Ingeborg opp som elev ved Agot Monsens Internat-skole på Ringolvsnes (også kalt Ringolanes) like ved stranden i Lofthus i Hardanger der bankbygningen står i dag. Bestyrerinnen Monsen var redd for at hennes 20 «småpiger» skulle rote seg opp i fortreddeligheter, og hun hadde derfor lagt ned forbud mot at skolejentene søkte hopehav med andre ungdommer i Ullensvang. Dette påbudet klarte imidlertid ikke den livsglade og opposisjonslystne arkitektatteren fra Engen å etterkomme.

At Ingeborg også var en spilloppmaker forteller følgende historie. Det var en lærerinne ved internatskolen som jentene ikke likte. En gang var Ingeborg med å legge bruspulver i potten til den mislikte. Konsekvensen var som de håpefulle forventet, for da læreren ble oppmerksom på resultatet av sin vannlating, ble hun forferdet og engstelig for at hun var dødssyk, og hun kom således løpende ut fra sitt soverom med oppspilte øyne.

I ettertid uttalte Ingeborg von der Lippe at hun ikke lærte så mye på skolen under oppholdet på Ringolvsnes, men kjekt hadde det vært! Og den kjærligheten hun i løpet av Hardangeropp holdet opparbeidet til bygdefolk og bygdekultur, skulle bli livsvarig for Ingeborgs vedkommende. Utsagnet fra bygdefolk i Lofthus om at «Ho blei ei av våre egne», tyder på at kjærligheten var gjensidig.

Møte med mr. Pythian

Under skoleopp holdet fikk jentene ved internatskolen i Lofthus bli med på ekskursjon med D/S «Følgefonden» til Odda der jentene bl.a. skulle få se Låtefossen. På hjemturen langs Sørfjorden kom Ingeborg i prat med den engelske forfatteren Joseph C. Pythian som har omtalt dette møtet i boken «Scenes of Travel in Norway» som han fikk publisert i London i 1877.

Pythian skriver at Ingeborg snakket godt engelsk. Hun nølte ikke på noe ord, men om det var rett eller galt, betydde lite så lenge mottaker fikk med seg mestedelen av innholdet. Pythian beskriver Ingeborg som den livligste i hele jenteflokken fra Lofthus. «At hun var føreren deres merket vi straks vi kom om bord. Hun satt på gangpillet og dirigerte jentenes sang, og hun tok overhode ikke seg selv høytidelig».

Ingeborg innrømmet overfor engelskmannen at hun nok var noe villere enn de andre jentene, «men det syntes vi var å overdrive», skriver Pythian, for den 16 år gamle jenten med det sprudlende humøret, var et nobelt menneske så langt han kunne bedømme. «Og når jeg minnes hennes ansikt, er det framfor alt hennes alvorfylte øyne som står klare i erindringen.»

Pythian var imponert over Ingeborg og venninnen Lauras kunnskaper innen norsk samtids litteratur, og han moret seg over at Ingeborg og Laura havnet i en skarp disputt om Ibsens litteratur kontra Bjørnsons. Bjørnson var tydeligvis Ingeborgs favoritt. Hun elsket

hans evne til å skildre norsk bondekultur og bygdeliv. Dessuten sympatiserte hun med den uredde dikterhøvdingen som med styrke og overbevisning kjempet mot undertrykkere og urettferdighet i alle fasonger, i Norge som i utlandet.

Det synes for øvrig ikke særlig overraskende at Bjørnsons bondefortellinger appellerte mer til en 16-åring enn Ibsens dramaer. Men med den psykologiske innsikt forfatterinne Ingeborg von der Lippe Konow avdekker i sine følsomme barneskildringer, tar vi neppe feil når vi antar at hun fikk mer ut av Ibsens diktning ved seinere høve.

I 1903 skulle for øvrig Ingeborg von der Lippe Konow, sammen med sogneprest Olaf Olafsen i Ullensvang (fra Kvikne der Bjørnson var født), komme til å ta initiativ til et arrangement i Lofthus til ære for Bjørnstjerne Bjørnson som selv møtte fram ved hyllingen. Ved denne anledningen fikk fru von der Lippe Konow holde foredrag fra prekestolen i Ullensvang kirke der hun roste Bjørnson for hans sterke bidrag til verdsetting av den norske bondestandens kulturarv. Trolig var det første gang en kvinne fikk tale fra prekestolen i Ullensvang.

Allerede som 16-åring hadde Ingeborg oppdaget gleden ved rimlek og jakt etter ord som dannet rytmikk og klangfullt uttrykk for ulike opplevelser. I skysstasjonsprotokollen for «Bustethun Station» i Odda skrev tenåringen Ingeborg den 12. juni i 1876:

Fire Hester – riktige Bester.

Fire Skydsfolk – uden Tolk.

Fortreffelig Sted – til at blive fed.

Extra Fourage [føde] – i øverste Etage.

Korrespondanse mellom Joseph Pythian og Ingeborg 1880

I 1879 kom Mr. Pythian tilbake til Norge og Bergen der han ble omtalt i byens aviser. Dette fikk Ingeborg med seg, og hun oppfordret derfor sin mor til å invitere den engelske forfatteren hjem til Sukkerhuset i Theatergaden.

Etter dette gjenmøtet korresponderte Ingeborg med Pythian det følgende året. I et brev fra mars i 1880 forteller Ingeborg at hun for tiden er opptatt med musikk og oversettelsesarbeid, men når våren kommer med sol og varme, vil hun tilbake til Lofthus der hun ikke hadde vært siden skoleavslutningen ved internatskolen i 1877. Ingeborg skriver at hun føler en sterk dragning mot naturen i Hardanger, og denne gangen vil hun sørge for å få se Skjeggstadfossen.

Sommeren 1880 skrev 20-åringen fra Bergen til England at det var oppstått en alvorlig situasjon i den svensk-norske unionen da kong Oscar II for tredje gang hadde nektet å sanksjonere Stortingets vedtak om at regjeringens statsråder skulle kunne pålegges fram møte i Stortinget der de kunne stilles til ansvar for sine vedtak og den politikken de førte.

Ingeborg la ikke skjul på at hun gledet seg storlig over stortingsflertallets mot

i den såkalte vetostriden, og hun føyde til at kongen hadde mistet mye av den sympatien han nôt i Norge etter sin utviste stridbarhet. Men striden ville ikke være avsluttet med dette, profeter-te Ingeborg. Denne kampen skulle vinnes om det så skulle ta 50 år før republikk ble innført i landet vårt. «Jeg ser at du smiler av spådommen min – men bare vent!» avslutter en samfunnsengasjert ungdom på Engen. Kanskje ble det vel lenge om Pythian skulle vente på spådommens oppfyllelse i 50 år!

Sommeren 1880 fulgte Ingeborg en dampbåt til Eide i Hardanger. Derfra gikk turen over fjellet til Ulvik som hun mente var den vakreste bygden i Hardanger. Hun drog også fra Eidfjord og opp til Vøringsfossen som for anledningen hadde imponerende vannføring. Ferden gikk videre til Lofthus og Odda der hun var noe misfornøyd med den beskjedne vannføringen i Låtefossen. Derimot begeistret de fantastiske vannmassene som hev seg ut fra Skjeggestadfossen, vannfallet som for Ingeborg tok prisen som fossen framfor alle andre. Returen til Bergen gikk over Vossevangen, men naturen på Voss huget ikke ungdommen fra Bergen i like stor grad som den i Hardanger.

Om Ole Bulls død

Det siste brevet som er bevart fra Ingeborg von der Lippe til Joseph Phytian, er datert Bergen 9. november 1880 da hun var fylt 20 år. Ingeborg skriver der at Ole Bulls død den 17. august var kommet som et sjokk på alle. «Vi kunne liksom ikke tenke oss at Ole Bull og

Ole Bulls død den 17. august 1880 kom som et sjokk på alle, skrev Ingeborg von der Lippe Konow. «Vi kunne liksom ikke tenke oss at Ole Bull og vår unge frihet som var så tett sammenføyet, kunne skilles». Tegning av Ole Bull: J.O. Darley

vår unge frihet, som var så tett sammenføyet, kunne skilles». Helt til siste slutt hadde Bull snakket om Norge og landets frihet, skriver Ingeborg.

Fra Ole Bulls begravelse minnes hun Bjørnsens tale på vegne av nasjonen. Et dampskip hadde ført slekt og venner til Lysøen der Bull lå på lit de parade. Blant vennene befant seg øyensynlig også familien til arkitekt Fredrik von der Lippe, som hadde tegnet Bulls eventyrlige villa. Under sørgeseremonien i musikkhallen på Lysøen spilte Edvard Grieg et preludium på orgelet før en lokal stortingsrepresentant holdt

Dampskipet «Kong Sverre» med Ole Bulls kiste kommer til Bergen 27. aug
Maleri av Th. Søvik

Ingeborg von der Lippe Konow var til stede da dampskipet «Kong Sverre» ankom Bergen fra Lysøen 27. august 1880 med Ole Bulls kiste. Foto etter maleri av Th. Søvik

en varm og dyptfølt tale, forteller Ingeborg.

Etter seremonien på Lysøen fulgte de reisende, samt en stor samling mennesker fra lokalbefolkningen ved Lysøen, Bulls båre som ble ført til Bergen på en dampbåt. Før innseilingen til byen fant alle dampbåtene i følget sine plasser, to og to ved siden av hverandre, før båtene respektfullt og uten kommandorop gikk til kai. Det kimet fra alle byens kirkeklokker, og fra Bergenhus Festning ble det saluttert med ett minutt mellomrom.

Da Bulls kiste ble båret på land, spilte et musikkorps en av Ole Bulls komposisjoner. «Dette var en av mitt livs største stunder», skriver Ingeborg til

Joseph Phytian som hun visste hadde fått en lang prat med Ole Bull under en felles reise med dampbåten «Lyderhorn» til Hardanger i 1879.

Prosesjonen fra Bergen våg til Korskirken Assistent kirkegård ved Stadsporten var uendelig lang, forteller Ingeborg videre. 24 unge jenter bar på Ole Bulls mange utmerkelse og pokaler bak kisten som var plassert på en vogn fortrukket fire svarte hester.

Igjen talte Bjørnson som var så beveget at han måtte ta lange pauser underveis. En sang ble etterfulgt av at Grieg talte og la ned krans på kisten på vegne av norsk musikkliv som Ole Bull hadde betydd så mye for. De 24 jentene gikk deretter fram til kisten som de dekket

med blomster – og tårer, føyer Ingeborg von der Lippe til. Hun avslutter sin levende beskrivelse fra begravelsen med å skrive: «Gravferden var en seremoni så stor og høytidelig at jeg aldri vil glemme den.»

Ekteskap

I 1887 ble Ingeborg von der Lippe gift med jurist og sorenskriver i Bergen Frederik Ludvig Konow, født i Bergen i 1843 som sønn av vare- og vekselmegler Frederik Ludvig Konow og Margrethe Elisabeth Grieg. Det var 17 års aldersforskjell mellom brud og brudgom.

Det ble en noe spesiell vigsel, for Frederik Ludvig Konow jr. var dødssyk og sengeliggende, og han døde kort tid etter ekteskapsinngåelsen. Men Konow var Ingeborgs store kjærlighet, og hun inngikk aldri i noe nytt ekteskap. Trolig skyldtes den spesielle ekteskapsinngåelsen også at Konow ville sikre at Ingeborg fikk arve hans økonomiske midler slik at hun kunne leve sitt framtidige liv rimelig ubekymret hva økonomiske forhold angikk.

Sommerhus på Leikvoll på Helleland i Ullensvang

Kort etter mannens død fikk i alle fall enkefru Konow satt seg opp ny sommerbolig på Leikvoll, som erstatning for en gammel røykstue på en husmannsplass under Helleland på Lofthus i Ullensvang. Der bodde hun fra da av i sommerhalvåret. Hun var en nokså

uortodoks bydame blant bygdefolket, for når hun besøkte sitt «vetlehus», satt hun gjerne med åpen dør og så på eller snakket med naboer som plukket bær utenfor.

Ingeborg von der Lippe Konow var ikke noe A-4 menneske. Hun beskrives som mannhaftig, var handlingsdyktig og kunnskapsrik. Hun hoverte imidlertid ikke overfor bygdefolket, men møtte dem med åpenhet, nysgjerrighet og velvilje. Hun røykte sigar og regnet hjemmebrygg for den edleste drikk, noe som var litt utenfor allfarvei blant kvinner i indre Hardanger omkring 1900.

Fru Konow ba ofte inn til gjestebud, men hun serverte enkel mat og var måteholden med servering av drikkevarer. Den gode samtalen, formidlingen av interessante historier og det sosiale fellesskapet stod i sentrum for samværene på Leikvoll. Var været fint, ba hun gjerne barna i bygda til selskaps på rester fra gårsdagens selskaper. Da dekket hun bord på tunet foran huset og lekte med barna på bakkene ved sin eiendom.

Folk i Ullensvang kalte gjerne Ingeborg von der Lippe Konow for «Konno». Selv ville hun helst bli kalt for Ingeborg Leikvoll, men «Konno» klang bedre for bygdefolket. Marit Helland Lutro som 13 år gammel var «taus» hos Ingeborg von der Lippe Konow, forteller: «Ingeborg Leikvoll ruva godt i landskapet på fleire måtar. Ho var stor og ferm, og i tillegg fylgde det høgtid og age med henne, men glimt i auga hadde ho og. Ho kom fort

inn i bygdemiljøet og fekk mange gode vener.»

Veien opp til Leikvoll var bratt og tung å bestige, forteller Marit Lutro videre. Maten ble kokt på primus, og vann måtte hentes i en brønn som ofte gikk tørr om somrene. Ingeborg hadde ofte søsteren, tannlege Johanna von der Lippe, med til Leikvoll om somrene. Når Marit spurte Johanna om noe som gjaldt husstell, fikk hun til svar: «Spør ikke mig som ikke kan koke en potet.» Marit Lutro forteller også: «Ein dag knuste eg ein kopp, og vart så utav meg, for det var liksom alt på Leikvoll var heilag. Eg gjekk og tilstod dette, men då sa ho [Johanna] berre: 'Skitt og, det må nå gå slik av og til'. Ja, ja, me overlevde baa to, – hunden og katten og.»

Marit Lutro skriver at tausene ikke tok seg arbeid på Leikvoll for å spise seg fine og feite. Fru Konow var nemlig sparsommelig i matveien, og om hun reiste vekk, satte hun et kryss i osten for å kunne sjekke hvor stort innhogg som var foretatt i løpet av fraværet. Men tausene fant fort ut at det gikk fint å sette nye kryss etter hvert som de skar av osten. Samme hvor mange mennesker som hadde opphold på Leikvoll, ble det bare kjøpt inn én liter melk om dagen, og når det avtok med gjester utover høsten, ble kvantumet melk halvert, for tausene hadde ikke bruk for melk!

Møte med Edvard Grieg

På Lofthus møtte Ingeborg von der

Lippe Konow blant annet Edvard Grieg, og i et brev som er arkivert ved Bergen Bibliotek, skrev Ingeborg følgende til komponisten, datert Leikvoll 2. juli 1896:

"Kjære Hr. Edv. Grieg!

Først i Søndags, da jeg var i Odda, fik jeg Snedker Iver Opedal i tale; – han har ikke været i Bygden, siden De reiste herfra, saa jeg har ikke kunnet faa tag i ham før. Han lovede mig, saasnt han kom hid – om ca. 14 Dage – at gaa ind til Frøines og se paa Stuen og derefter tale nærmere med mig. Dette altsaa bare, for at De ikke skal tro, jeg har glemt, hvad jeg lovede.

Tusen Tak for sidst. Det var straalende. Jeg ber Dem hilse Deres Frue meget. – Fru Armauer Hansen, som

Karikaturtegning av Edvard Grieg Tegning: Henry Imsland

*Ingeborg von der Lippe
Konow fotografert med
hest og slede. Fotogra-
fiet er trolig tatt på land-
stedet Leikvoll i Hard-
anger. Fotograf ukjent .*

*er her i disse Dage,
ber at formelde sin
Kompliment baade til
Dem og Fruen.*

*Deres Ingeborg v.d. L.
Konow.»*

Brevet tyder på at Edvard Grieg var på jakt etter et landsted, eventuelt en fredelig komponisthytte, på Frøynes i Hardanger. Byggmester og snekker Ivar Ivarson Opedal var født i Ullensvang i 1847. I 1900 bodde han på Opedal i hjembygda sammen med kona Guro Jakobsdatter (1857) og fem barn.

Historien om Griegs hytte endte ikke på Frøynes, forteller lokalhistoriker Oddmund Hus. Grieg fikk kjøpe et lite hus som stod nord for hotellet, der Ullensvang fruktlager ligger i dag.

Men komponisthytten ble etter en tid flyttet opp i lien mot Lofthusgården, for Grieg ville ha fred fra nysgjerrige mennesker som gikk etter pianoklangen fra hytten hans før de skuet gjennom vinduet for å finne ut hva som foregikk.

Etter Griegs død ble denne komponisthytten solgt ut av bygden for å nyttes som hønsehus – før den igjen ble brakt tilbake og plassert i hagen ved Ullensvang Hotell. Da Edvard Grieg døde i

1906, var det for øvrig pastor Carl Konow, en av Ingeborg von der Lippe Konows slektninger, som forrettet begravelsen for den verdenskjente komponisten.

Gjennom Ingeborg von der Lippe Konows brev til Grieg, får vi også vite at den kontakten som ble opprettet mellom familiene von der Lippe og Armauer Hansens i felles bolig i Sukkerhuset på Engen i Bergen, fortsatt var intakt i 1896. Den «Fru Armauer Hansens» som nevnes i brevet, var lepralegens andre kone Johanne Margrethe ("Hanne") Tidemand (1852-1930). Hun var datter av kjøpmann og konsul Christen Knagenhjelm Gran og Constance Mowinckel, og hun hadde først vært gift med skipsbyggmester Adolf Tidemand (1845-1873).

Leikvoll som sosialt treffpunkt

Leikvoll ble ofte samlingsstedet for medlemmer av familien von der Lippe

i sommerhalvåret. Som vi har hørt, var Ingeborgs yngre søster, skoletannlege Johanne, årvisst på besøk i Lofthus sammen med moren så lenge fru von der Lippe levde. Enkefru von der Lippe ble nesten blind på sine gamle dager, og når barn fra bygda kom på besøk, la hun hendene om ansiktene på de små for å føle om hun kunne kjenne dem igjen. I fanget bar hun alltid en tøypose med drops som virket som en magnet på småfolket i Lofthus.

Ingeborg Konows bror, skuespiller Jacob von der Lippe (født i Stavanger 1870 og gift med Hanna Castberg, født i Skien i 1872), som ble kostymesjef i Nasjonalteateret kom også til Hardanger på besøk hvert år, og han hadde gjerne med seg kolleger fra teateret som Hauk Aabel og Harald og Guri Stormoen.

Sommeren 1918 ble Ingeborg og broren Jacobs to sønner Fritz (født i Bergen i 1901) og Just Ebbesen (født i Kristiania i 1904) bedt på besøk til naboer som holdt til på en støl i Grøndalen opp av Kinsarvik. På nedturen var Ingeborg så uheldig at hun falt og fikk den ene foten av ledd. Hun ble liggende i seks timer med store smerter før hjelpen kom i form av 20 mannfolk som på skift skulle frakte den solide madamen til bygds. I Kinsarvik ble fru Konow liggende et par dager på gården Huse før hun fikk frakt videre med dampbåt til Lofthus der hun fikk lege-

Ingeborg von der Lippe Konow fotografert på 1890-tallet. Her er hun sammen med hesten hun var så glad i. Kvinnen til høyre er trolig Fanny Schnelle som ofte besøkte sin venninne på Leikvoll. Fanny Schnelle var født i Bergen i 1866. Hun vokste opp i Torvet 15 der faren Gerhard Schnelle virket som megler. Moren het Bergitte Christine. I 1900 står Fanny Schnelle oppført med yrkestittel gymnastikkdirektør. Hun bodde fortsatt sammen med sine foreldre, da i Vestre Torvgade 1. I 1910 står Fanny oppført som sykegymnast med egen klinikk på Engen 18. Hennes tjenestepike, Kari Torblaa, var født i Ulvik i Hardanger i 1882. Foto: B. Schröder

hjelp.

En kone som kom på sykebesøk hos Ingeborg på Leikvoll, skrev i ettertid: «Hun lå stor og bred i den store stuen. Med riktig fjeldfarvet ansikt, kaffekopp ved siden av sig, og en stor sigar i munden. Dette ville ta tid hadde hun fått vite, men var likevel glad og fornøyet.»

Det ble for øvrig Jacob von der Lippes sønn, Fritz von der Lippe, riksteater-sjef, som overtok Leikvoll etter tanten. Han hadde bl.a. med seg Haldis Moren Vesaas, hennes mor og to barn til Leikvoll en sommer. Etter hvert ble Leikvoll helst leid ut til venner av fa-

milien von der Lippe i Oslo, og i 1950-årene ble eiendommen solgt og huse- ne flyttet til Nev- lunghavn, vest for Stavern lengst sør i Vestfold.

Vi føyer til at riks- teatersjef Fritz von der Lippe (1901-1988), nevøen til Ingeborg von der Lippe Konow, ble gift med Synnøve Reimers (1900-1990). Paret fikk

sønnen Hermann von der Lippe (1930-2001) som ble sosionom og gift med Anni Wetlesen, og dette paret ble i 1964 foreldre til skuespillerinne Anne- ke von der Lippe som i november 2015, som første norske, ble hedret med den høythengende Emmy-prisen for fremragende skuespillerkunst.

Dyrevennen

I sine bøker oppfordrer Ingeborg von der Lippe Konow barna til å vise respekt for alt som lever. «Vi skal la alt leve på sitt vis og gi alle plass og frihet ved siden av oss», mente hun. På den gamle husmannsplassen Leikvoll gikk hun omkring med en apekatt på skulde- ren. Apekatten het «Leimand», men ble gjerne bare kalt «Lei». Selv om Leimand var svært liten, kunne han forvolde mye ugagn om han kom seg løs fra lenken og ga seg til å grassere,

Kalvedalsveien 43 der Ingeborg von der Lippe Konow på eldre dager hadde sin byleilighet i Bergen. Foto: GAS

forteller Ingeborg von der Lippe Konow.

Leimand ble fem år gammel, og det følte som et stort tap for eierinnen da apekatten trakk sitt siste pust. Geita si, som fru Konow hadde navngitt «Danmark», hadde hun også et person- lig forhold til, og hun lot den spankulere fritt omkring på tunet. I forfatterin- nens rikholdige menasjeri fantes også en skilpadde og framfor alt en hest som hun elsket høyest av alle sine dyreven- ner. Hun hadde selvsagt også hunder, katter, forskjellige fugler og tamme mus. «Jeg har alltid hatt stor glede av å følge og legge merke til forstands- og følelseslivet hos dem alle», skrev Inge- borg von der Lippe Konow. «Men lille Lei var den sjeldneste av dem. Han var ubetinget den, som både tenkte mest og følte mest.»

Alt liv som dyr og fugler representerte

for enkefru Konow, har nok vært en måte å kompensere for tomrommet etter tapet av en elsket ektemann, for lengselen etter en å dele livet med må ha vært stort.

De siste årene

I vinterhalvåret bodde Ingeborg von der Lippe Konow til leie i sveitservillaen hos konsul og mølleeier Jørgen Bailli Knudtson i Kalvedalsveien 43 i Bergen, men i 1900 står hun oppført som boende både i Kalvedalsveien og hos sine foreldre i Os. De siste årene av sitt liv hadde fru Konow sin «vinterbolig» på Nordrehaug i Hop ved Bergen. Der døde hun 30. mai i 1929, en uke etter sin 69. fødselsdag. Hun ble gravlagt 1. juni, og det er hennes søsken Johanne og Jakob som står oppført som hennes nærmeste familie.

I nekrologene beskrives Ingeborg von der Lippe Konow som et gjestfritt, trofast menneske, kunstinteressert og kunnskapsrik. I et minneord publisert i bladet «Hardanger» 5. juni i 1929 har hotellbestyrer Gudrun Utne (f. 1880) skrevet følgende om Ingeborg von der Lippe Konow:

Ho Ingebjørg Leikvoll er død, eit tungt syrgjebod for alle som kjende henne, og kven kjende henne ikkje, og kven heldt ikkje av henne her inne i Sørffjorden? Me vilde so gjerne at ho skulde livt enno – lenge – me hadde so bruk for hennar hjartelag og djupe medkjensle i sorg og gleda og for hennar fine kunnskapsrike sinn. Me fekk gjennom henne dei ting –

som gjer livet ljosare og rikare, ho strøydde av sitt veldige fond av fin kunstsans og poesi ikring seg, og sette merke etter seg alle dei åri ho levde mellom oss.

Minni strøymer på ein um alle dei gode stunder ho gav oss på Leikvoll og andre stader i fest og kvardagslag no i det siste og i gamle dagar då ho song for oss som ingen andre kunde syngja:

'Lyt nu du ludende sanger –» Ho hadde vyrdnad for oss, mykje meir enn me var verd, ho forstod oss – betre enn me forstår oss sjølve.

Me syrgjer alle saman og din gullbrudgom Hardanger bind deg ein krans av blømande frukttré.» [Benevnelsen «gullbrudgom» henspiller på en fest fru Konow inviterte bygdefolket til i 1926 da det var 50 år siden hun første gang kom til Lofthus. Ingeborg von der Lippe Konow sa hun ville feire gullbryllup med Hardanger som gullbrudgom. Hun selv var altså «Hardangers gullbrur»]

Forfatterinnen

Ingeborg von der Lippe Konow fikk publisert disse bøkene:

«Smaafolk. Skisser fra barnelivet» (1887), «Barnedage. Fortællinger om barn og dyr» (1889), «Om barn og dyr. Fortællinger» (1892), «De tolv Maaneder» (1894) med bilder av Skredsvig (1892), «Hos Sæimspresten» (1906), «Fortælling om et Barn» (1908) og «Fattigstjernen. Fortællinger om Barn og Dyr» (1910).

INGEBORG VON DER LIPPE KONOW

BARNEDAGE

FORTELLINGER OM BARN OG DYR

FR. NYGAARDS FORLAG BERGEN

Kopi av forsiden på Ingeborg von de Lippe Konows bok «Barnedage»

Sonja Hagemann kalte Ingeborg von der Lippe Konow for en kvalifisert skribent som skrev med psykologisk klarsyn. Ingeborg von der Lippe Konow la språket nær barnets uttrykksmåte og lukte vekk innfløkte bisetninger som forvirret de små. Barna kjenner seg igjen i fortellingene til fru Konow

der alt får liv fra trær og steiner til doker og leker skåret i tre. Fru Konow lar også små hovedpersoner få gi uttrykk for indignasjon og opposisjon mot det de voksne hevder som rett eller galt. Og hvis barnet behandles nedlatende og urettferdig, våkner opprøreren i forfatterinnen, noe som f.eks. kommer til overflaten i følgende sitat fra fortellingen «Jul» (modernisert språk):

» – overalt, møtte man barn, små barn, fattig kledd, forfrosne, bleke, med blå fingre i munnen eller under trøyen. Alle steder var de. Av og til var det en liten tulle som gikk og gråt, men de fleste bare gikk og frøs ganske stille. Julen er barnenes. Ja, de rikes. – Men de opplyste vinduene ... Hvor forunderlig at lov og vedtekter kan ha slik en makt over disse småfolk, at de ikke styrter seg mod de blanke store speilflater, stormer dem, knuser dem – for å rive til seg all rikdommen og herligheten innenfor som de bare er skilt fra ved et tynt, skjørt glass.»

Oversettelser fra tysk og engelsk var nok Ingeborg von der Lippe Konows viktigste inntektskilde, men hun nøt nok også godt av de arvemidlene hun hadde fått av ektemannen. Hun oversatte over 100 bøker fra tysk og engelsk blant annet av forfattere som Goethe, Grimm, Scheffel, Shakespeare, Kipling, Marryat, Dickens og Wilde. Selv regnet hun oversettelsen av Walter Peters' renessansehistorie som sitt fremste oversetterarbeid. Ingeborg von der Lippe Konow var også en skattet foredragsholder som evnet å formidle sine emner på en interessant måte.

Kilder

Arntzen, Jon Gunnar (red.): Bergense-re i tusen år. Oslo 2005

Benestad, Finn og Schjelderup-Ebbe, Dag: Edvard Grieg. Mennesket og kunstneren. Oslo 1990

Dybdahl, Kåre Dreyer: Josephines Stif-telse. Stavanger 1984

Gjelsvik/Gjerstad: Handelens sete. Bergen 2014

Hartvedt, Gunnar Hagen: Bergen By-leksikon. Bergen 1999

Haaland, Anders: En by tar form. Stav-anger 1999

Indrehus, Ola: Træk av Hetlands histo-rie 1814-1914. Stavanger 1914

Kielland, Axel: Familien Kielland med dens kognatiske ascendants. Christia-nia 1897

Kolltveit, Olav: Pensjonatskulen på Ringolvsnes og fru Ingeborg v. d. Lippe Konow. Hardanger Historielag 1979

Konow, Ingeborg von der Lippe: Barne-dage. Fortællinger om barn og dyr. Bergen 1921

Lutro, Marit Helland: Ingeborg von der Lippe Konow. Hardangerjøl 2001

Olafsen, Arent: Våre sorenskrivere 1824-1827, bind II. Statsarkivet i Stav-anger.

Skadberg, Gunnar A.: På tur i Stav-anger. Upublisert.

Sørby, Hild: Conrad Fredrik von der Lippe – Stavangers føreste arkitekt. Museum Stavanger Årbok 2015

Cappelens leksikon. Oslo 1985

Folketellinger 1801, 1865, 1875, 1885, 1900 og 1910. digitalarki-[vet.no](http://digitalarkivet.no)

Takk til lokalhistoriker Oddmund Hus og biblioteksjef Erika Alnæs i Ullensvang for god hjelp.

Theodor Kittelsen (1857-1914) var tegner og maler med fantastisk fantasi og humor, og er en av hovedillustratørene til Asbjørnsen og Moes eventyrytugaver.

Peter Christen Asbjørnsen (1812-1885), forst- og torvmester—og eventyrsamler.

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Arstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

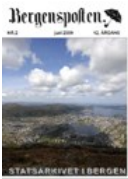
epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no

Internett:
<http://www.arkivverket.no/bergen/om.html>
<http://www.digitalarkivet.no/>

De siste utgavene i denne serien:

1/2009

2/2009

3/2009

1/2010

2/2010

3/2010

1/2011

2/2011

3/2011

4/2011

1/2012

2/2012

3/2012

1/2013

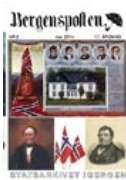
2/2013

3/2013

1/2014

2/2014

3/2014

4/2014

1/2015

2/2015

3/2015

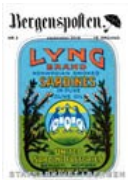
4/2015

1/2016

2/2016

3/2016

4/2016

1/17

